

DEUİFD LVIII / 2023, ss. 97-135.

İbn Mâce'nin Mukaddimesinin Mukaddime Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Tahlili*

Bilge KILIÇ**

ÖZ

Bu makalede, İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen* ismi ile meşhur eserinin girişinde yer alan ve herhangi bir kitap/bölüm başlığı taşımayan bâblar ve ihtiva ettikleri rivayetler, Hadis usûlü açısından ele alınmıştır. Buradaki bâbların mukaddime sayılıp sayılmayacağı, mukaddime isminin kim ya da kimler tarafından ve neden verildiği araştırılmış bu hususta farklı birçok baskı incelenmiştir. Mukaddime isminin müellif tarafından verilmediği anlaşılan bu bölüme sonraları mukaddime adı verilip bu şekilde yaygınlaşması dikkate alınarak bir Hadis usûlü kavramı olarak mukaddime özelliğini taşıyıp taşımadığı ele alınmıştır. Her bir müstakil bâb başlığı ve ihtiva ettiği rivayetler bu çerçevede incelenerek bunlardan hareketle hangi Hadis usûlü kavramlarının elde edilebileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Hadis usûlü ile ilgili bazı sonuçlar da çıkarılmıştır. Farklı pek çok çalışmaya konu edilen *es-Sünen*'in bu açıdan ele alınması bir taraftan ilk olma özelliği taşımakta diğer taraftan da konuya Hadis usûlü açısından bakmanın önemini mukaddime özelinde örneklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbn Mâce, es-Sünen, Mukaddime, Hadis Usûlü.

An Analyzing of Ibn Mājah's Muqaddima with Respect to the Muqaddima Concept and Ḥadīth Methodology

ABSTRACT

In this article, the chapters in the introduction of Ibn Mājah's (d. 273/887) famous work called Sunan, which do not have any book/chapter titles, and the traditionals they contain are discussed in terms of Ḥadīth methodology. It has been researched whether the chapters in question can be considered as muqaddima or not, who or by whom and why the name muqaddima was given, and many different editions on this subject have been examined. Considering the

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Dr. MEB, bilgetes@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9569-6570.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 18.10.2023

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 20.12.2023

fact that this section, which is understood to have not been named muqaddima by the author, was later called muqaddima and became widespread in this way, the subject is discussed to what extent it has the feature of muqaddima as a Ḥadīth methodology concept. Each individual chapter heading and the traditionals it contains have been examined within this framework and an attempt has been made to show which Ḥadīth methodology concepts can be obtained based on these. Additionally, conclusions regarding the Ḥadīth methodology procedure have been drawn. Sunan Ibn Mājah, which has been the subject of many different studies in general, has not been discussed from this perspective. The article is a first in this sense and exemplifies the importance of looking at Ibn Mājah's Sunan from the perspective of Ḥadīth methodology, specifically in the muqaddima.

Keywords: Ḥadīth, Ibn Mājah, Sunan, Muqaddima, Ḥadīth Methodology.

GİRİŞ

Muhaddisler gerek hadisleri gerekse selefin sözlerini sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarma amacıyla bazı kâideler ortaya koymuşlardır. Bu kâidelere özellikle Hadis ilmi veya ilimleri adlı müstakil eserlerde yer vermişlerdir.¹ Müstakil eserlerin dışında bazı muhaddisler, eserlerinin giriş kısmında usûl kaidelerine temel teşkil eden rivayetler aktarmışlardır. Bu girişler, Hadis usûlü eserlerine kaynaklık etmek bakımından ilk elden veriler sunmaktadır. Örneğin; Dârimî'nin (ö. 255/869) eserinin mukaddimesi bunlardan biridir. Dârimî'nin mukaddimesinde hadis öğrenim ve öğretim metotları, hadislerin yazımı, muhaddis ve talebenin âdâbı, hadis rivayetinde ihtiyat, hadis dirâyeti, hadis yolculukları, hadis müzâkeresi, mana ile hadis, sika râvîlerden hadis nakli gibi Hadis usûlünün temel konularına kaynaklık eden rivayetler mevcuttur.² Bir diğer kaynak Müslim'in (ö. 261/875) mukaddimesidir. Söz konusu bölümde hadis nakletmenin gerekliliği, râvî taksimi, yalan ile itham edilen kişilerden hadis tahammül etmeme, zayıf râvîlerden rivayette bulunurken ihtiyatlı davranma, Hz. Peygamber'e yalan isnât etmenin

¹ Hadis usûlüne dair eserlerin geniş dökümü için bk. İbnü'l-Hanbelî, *Kaḫvü'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Guḫde (Haleb: Mektebetü'l-matbûâti'l-islâmiyye, 1408), 17-29; İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Nubbeti'l-fiker*, thk. Nûreddin İtr (Pakistan: Mektebetü'l-büşrâ, 1432/2011), 33; Mehmet Emin Özaşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Ankara: Otto Yay., 2015), 30.

² Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevâz Ahmed Zemerlî, Hâlid es-Sebî' el-Alemî (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1987), 1/13-169.

günahı/vebali, isnâdın önemi, mu'an'an hadis ile ihticac etme gibi konular işlenmiştir.³ Dârimî ve Müslim'in mukaddimelerinden sonra kronolojik olarak üçüncü sırada İbn Mâce'nin mukaddimesi gelir. Onun *es-Sünen* isimli eserinin mukaddimesinde de Hadis usûlüne ilişkin benzer rivayetleri görmek mümkündür.⁴

Mukaddime, Hadis usûlüne mesnet teşkil eden dikkate değer bir muhtevaya sahiptir. Buna rağmen onun bu yönü ön plana çıkarılmamıştır. Mezkûr bölüm, daha çok hicri III. asrın tartışma konularını ortaya koyma ve İbn Mâce'nin ideolojik görüşünü belirleme bağlamında incelenmiştir. İncelemeler sonucunda onun bu bölümde, hicri üçüncü asırda yoğunluklu olarak tartışılan konulara ayırdığı, bâb başlıkları ve bu bâblarının altına koyduğu hadislerle muhaliflerinin görüşlerini tenkit ederek onlara cevap vermeyi amaçladığı belirtilmiştir. Ayrıca İbn Mâce'nin Mürcie, Kaderiyye, Şîa, Cehmiyye/Mu'tezile, Hâriciyye veya Ehl-i re'y'e mensup olmadığı ve Ehl-i hadîs'e meylettığı ileri sürülmüştür. Öte taraftan mukaddime Hadis

³ Müslim b. el-Haccâc, *Sahîbu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-arabîyye, 1412/1991), 1/3-35.

⁴ İbn Mâce'nin eserinin ismi kaynaklarda net değildir. Çoğunlukla eser ismi *es-Sünen* olarak zikredilmiştir. Bu konuda İbn Mâce'den bir rivayet nakledilir. Rivayete göre İbn Mâce *es-Sünen*'ini Ebû Zûr'a er-Râzî'ye takdim etmiş, eseri inceleyen Ebû Zûr'a er-Râzî eserin insanların eline geçmesi durumunda câmi'lerin tamamını veya çoğunu gölgede bırakacağını ifade etmiştir. Bk. Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Beyrût: Müessesetü'r-risâle), 13/278; M. Abdürreşid en-Nu'mânî, *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbübü es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1419), 177. İbn Mâkûla, İbn Asâkir, Yâkût el-Hamavî, İbn Nokta, Mizzî, Zehebî, İbn Hacer, Hacı Halife, Dâvudî, Makrîzî, İbn Halâkan, Ebû'l-Meâlî el-Gazzî *es-Sünen* olarak ifade etmişlerdir. Ancak İbn Mâce'nin öğrencisi Ahmed b. İbrahim el-Halîlî *el-Müsned* olarak isimlendirmiştir. Rafîi de aynı şekilde adlandırmıştır. Bununla birlikte Mısır'da *Sünenü'l-mustafa* ismiyle basıldığı ve Süleymaniye kütüphanesinde bulunan güvenilir bir nüshadaki isim *Câmi's-sünen* şeklinde olduğu söylenir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Merkezu'l-buhûs (Darû't-tâsil, 1435/2014), 1/31-32; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Kâhîre: Dâru'l-kitâbu'l-islâmî, 1414/1993), 9/531; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmî'l-hadîs*, thk. Mâhir Yasîn el-Fahl (Riyâd: Dâru'l-meymân, 1434/2013), 362; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Dâru'l-maârif, 1412/1991), 11/52; Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Tezķiretü'l-huffâz* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1377/1958), 2/636; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrût: Dâru Sâdir, 2009), 4/279; İbn Mâkûla, *el-İkmâl* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-islâmîyye, 1383/ 1963), 7/199; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-ẓunun* (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî), 2/1004; Ebû Abdillâh el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, 1414/1993), 12. Bahsi geçen eser daha çok "*es-Sünen*" ismi ile bilindiğinden çalışmada bunu kullanmayı tercih ettik.

usûlü ile ilgili bilgilerin yer almadığı ifade edilmiştir.⁵ Çalışmamız bunun böyle olmadığını aksine ilgili kısımda birçok usûl ilkesinin mevcut olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda araştırmamız, İbn Mâce'nin söz konusu eserini Hadis usûlüyle ilişkilendirme noktasında bir ilktir.⁶

1. Mukaddime Kavramı

Arapça م د ق kökünden türeyen mukaddime;⁷ başlangıç, önsöz, giriş, küçüğün büyüğe takdimi, öne geçen, takdim eden, sunan ve öne geçiren anlamlarına gelir.⁸ Mukaddime lafzının fetha ile mukaddime ve kesra ile mukaddime olarak iki farklı şekilde okunması mümkündür. Fakat

⁵ İbn Mâce'nin mukaddimesine ilişkin söz konusu tespitler için bk. İsa Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İbn Mâce'nin Mukaddime'si* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Yasin Şimşek, *İbn Mâce'nin Mukaddime'sindeki Hadisler Işığında Kelâmî Meseleler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); H. Musa Bağcı, "İbn Mâce'nin es-Sünen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili", e-*Şarkîyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2010), 16-44.

⁶ Mukaddimeyi sadece Hadis usûlü bilgileri açısından değerlendirdik. Rivayetlerin sihatinden sarfı nazar ediyoruz. Çünkü bu konuda delil saydığımız bazı rivayetlerin sihat problemleri söz konusudur.

⁷ Geniş bk. Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga'*, thk. M. Bâsil Uyûnu's-sûd, (Beyrût: Dâru'l-mektebi'l-ilmîyye, 1419/1998), 58-60; Ebû Mansûr el-Ezherî, *ez-Zâbir fî garîbi elfâzî's-Şâfiî* (Kuveyt: Vizâratu'l-evkâf, 1399/1979), 132; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâb*, thk. A. Abdülğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-ilm lî'l-melâyin, 1990), 5/2008; İbn Sîde, *el-Mubkem ve'l-mubîtu'l-a'zam* (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2000/1421), 322-326; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, thk. Abdülazîm eş-Şinnâvî (Kâhire: Dâru'l-maârif), 492-494; Ebû'l-Feth el-Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr (Haleb: Mektebetu Üsâme b. Zeyd, 1399/1979), 161-162; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn (Dâru'l-fikr, 1399/1979), 65-66.

⁸ Arapça م د ق öne geçmek, eski olmak, cesur olmak, gelmek, dönmek, bir işe yönelmek, razı olmak anlamlarına gelir. İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, 5/65-66; Cevherî, *es-Sihâb*, 5/2008; İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2010), 467. Mukaddime için ayrıca bk. Reinhart Dozy, *Tekmiletü'l-meâcimi'l-arabîyye*, trc. Muhammed Selîm en-Nuaymî, (Bağdâd: Dâru's-suûni's-sekâfiyyeti'l-âimme, 1997), 203; Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Mubtârü's-Sihâb* (Mektebetu Lübnân, 1986), 220-221; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Ahmed Cevdet (İstanbul: Dersâadet İkdâm Matbaası, 1317), 1390; Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî* (İstanbul: Asır matbaası, 1322), 739; Ali Bulut, *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 15-16.

her iki okunuşa göre anlam değişir.⁹ Kesra (ism-i fâil) ile harekelendiğinde kaddeme fiili tekaddum/öne geçme anlamı ile takdim-i lâzım olur. Fetha (ism-i mefûl) ile okunduğunda ise kaddeme fiili öne geçirilen mana ile takdim-i müteaddî olur.¹⁰ İsm-i fâil olanının ismi mefûl formuna göre daha yaygın olarak kullanımı aktif olması nedeniyledir ki bu durum fâilin aktif eylemini yansıtır. İsm-i mefûl ise edilgen/pasif olduğundan onda dolaylı bir işaret söz konusudur. Bu itibarla birincisi, ikincisine nispetle daha yaygın kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı durumlarda ism-i mefûlün tercih edildiği de olmuştur. Örneğin; bir ilme ön hazırlık mukaddim olarak değil mukaddem olarak ifade edilir ve bu nedenle de ilme hazırlığa 'mukaddemu'l-ilim' denilir. Buna mukabil bir kitabın önsözü kabilinden ifade edilenler ise kitaba olan önceliği nedeniyle mukaddime olarak belirtilir. Birincisi edilgendir yani ilim ile doğrudan değil dolaylı ilişkilidir. Bu nedenle ism-i mefûl ile karşılanmıştır. Diğeri ise doğrudan kitabın muhtevasıyla ilgili olduğundan ism-i fâil ile ifade edilmiştir. Söz konusu sözcüğün tâ-i tenis almadan önce mukaddim ve mukaddem olması da son derece önemlidir. Çünkü tâ-i tenis sözcüğü bu ifadelere kavramlaştırmak için eklenmiştir. Bu iki sözcüğün biri ism-i fâil (mukaddim) diğeri de ism-i mefûl (mukaddem) olmak üzere her ikisi de önde olmayı ve önde gelme vasfını ifade eder ki istilâhî anlam da bunun üzerine inşa edilmiştir.¹¹

Mukaddimetü'l-kitâb ve Mukaddimetü'l-ilimden müteşekkil olan mukaddime kitap veya ilmî bahislerin başında yer alan ön söz veya giriş

⁹ Bu husustaki farklı malumatlar için bk. Ali Kâşifü'l-gitâ', *Nakdii'l-arâii'l-mantık ve hallu müşkilât* (Beyrût: Müessesetü'n-numân, t.y.), 1/10; Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcii'l-'arûs min cevâbiri'l-kâmûs* (Beyrût: et-Türâsu'l-Arabî, 1421/2000), 240-241; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü's-savâbi'l-lügavî*, (Kâhire: 'Âlemu'l-kütüb, 2008), 1/721.

¹⁰ Abdünnebî b. Abdürresûl el-Ahmednagarî, *Düstürü'l-ulemâ* (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1421/2000), 3/218-219. Geniş bk. Muhammed b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü'z-ıstılâbâti'l-fünûn ve'l-ülûm*, (Beyrût: Mektebetu'l-lübân, 1996), 1629-1631. Okunusuna dair ayrıca bk. Kâşifü'l-gitâ', *Nakdii'l-arâii'l-mantık*, 10-11; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sadır), 12/468; Zebîdî, *Tâcii'l-'arûs*, 33/240-241.

¹¹ Genel kanaate göre mukaddime ordunun öncü kuvvetinden istiare olarak alınmıştır. Bu anlam daha sonra müstear olarak tüm öncül ve önde olanlar için kullanılmıştır. Geniş bk. Abbas Erhîle, "Mukaddimetü'l-kitâb fi'l-lugavî ve'l-ıstılâh", *Mecelletu cûzur* 11/6 (2002), 316-318. Muhammed Ali Mîhrâb Ali er-Rahîmî, *Muhâdarât fi'l-mantık* (Irâk: el-Furkân, 1429), 1/12-16; Abdürraûf b. el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârf* (Kâhire: 'Âlemu'l-kütüb, 1410/1990), 312; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm* (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye), 89; Kâşifü'l-gitâ', *Nakdii'l-arâii'l-mantık*, 10-14.

anlamıyla ıstılâhî bir mana kazanmıştır.¹² Bu terkiplerden ilki ilimden önce yapılan bir giriş, ikincisi ise ilmin konu edildiği bir bölümdür. Bu bakımdan Mukaddimedetu'l-kitâb, kitabın ana içeriğinden önce zikredilen sözlerdir diğer bir ifadeyle önsözdür. Mukaddimetu'l-ilim ise eserin ilgili olduğu ilme ilişkin konuların girişte ele alınmasıdır.¹³ Mukaddime lafzının kavramsal anlamından sonra şimdi İbn Mâce'nin mukaddimesinin bu kavramla uyumuna geçebiliriz.

2. İbn Mâce'nin Mukaddimesinin Mukaddime Kavramı Açısından İncelenmesi

Mukaddime, İslâm literatüründen önce Eski Yunan literatüründe görülmekte ve bu bağlamda Eski Yunan'da tıp alanında telif edildiği söylenen İkinci Hipokrat'ın *Kitâbu Mukaddimeti'l-ma'rife* adında bir eserinden bahsedilmektedir. Yine Galen'in sekiz eserini saydığı, bunların altısının mukaddime olduğu belirtilir. Bundan hareketle mukaddime yazma geleneğinin İslâm literatürüne önceki literatürden geçtiğini söyleyebiliriz. İslâm literatüründe fâtıha, ifitâh, fâtıhatu'l-kitâb, risâletü'l-kitâb, hutbetü'l-kitâb, sadru'l-kitâb, tavnâ, temhîd, tasdîr, dîbâce, medhal, mukaddimât, takdim, ifade, merâm, ifâde-i mahsûsa, ifâde-i merâm gibi lafızlar aralarında lafız farkları olmakla birlikte mukaddime yerine kullanılmıştır.¹⁴ Erken dönemde bu anlamı karşılamak üzere Câhız (ö. 255/869)

¹² İsmail Durmuş, "Mukaddime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 31/116; A. al-Azmeh, "Muqaddima", *Encyclopedia of Arabic Literature*, nşr. J. S. Meisami – P. Starkey (London: 1998), 551; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîye İstılâhiye ve İstılâhatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yay.), 1/37.

¹³ Ahmednagarî, *Düstürü'l-ulemâ* 3/218-219; Tehânevî, *Keşşâf*, 1629-1631; Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnân Derviş, Muhammed el-Mısri (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1419/1997), 868. Mukaddimetu'l-kitâb ile mukaddimetu'l-ilimin arasındaki ilişki için bk. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, *et-Ta'rifat*, thk. İbrahim el-Ebyârî (b.y.: Dâru'r-reyyân), 290, 291; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Mu'cem makâlid ulûm fî hudûd ve rusûm*, thk. Muhammed İbrâhim İbâde (Kâhire: Mektebetü'l-'âdâb, 2004), 33.

¹⁴ Erken dönemde medhal ismiyle pek çok müstakil eser yazılmıştır. Bk. Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd (b.y.: ts.), 36, 58, 65, 316, 317, 318. Kâtib Çelebi Mantık, Tefsîr, Arapça, Nahiv, Hadis, Tecvîd, Fıkıh gibi muhtelif alanlarda telif edilen mukaddime adlı eserlerin bir dökümünü verir. Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Beyrût: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî), 2/1794-1805.

mukaddime ve taviye,¹⁵ Zemahşerî (ö. 538/1144) mukaddimetü'l-kitâb,¹⁶ Hamza el-İsfahânî (ö. 360/971) medhal¹⁷ ve Hattâbî (ö. 388/998) takdim¹⁸ lafzına yer vermiştir.¹⁹ Ancak söz konusu ibareler adı geçen eserlerin giriş başlığında yer alan isimler değildir. Dolayısıyla kavramsal anlamda bir mukaddime kullanımından söz edemeyiz.

Mukaddime olmakla ilişkilendirilen İbn Mâce'nin eserinin giriş başlığında da durum farklı değildir. Eserin giriş kısmına mukaddime veya bununla alakalı bir isim verdiğini kesin olarak söylemek zordur.²⁰ Çünkü

-
- ¹⁵ Ebû Osmân el-Câhiz, *Resâilü'l-Câhiz*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-hâncî, 1384), 4/49, 65.
- ¹⁶ Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ike fî garîbi'l-badîs*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Ali Muhammed el-Bicâvî (Kâhire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1971), 1/46.
- ¹⁷ Hamza el-İsfahânî, *Sevâ'irü'l-emsâl 'alâ ef'al*, thk. Fehmî Saîd (Beyrût: 'Âlemü'l-kütüb, 1409/1988), 46.
- ¹⁸ Ebû Süleymân el-Hattâbî, *Garîbü'l-badîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî (Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 1402/1982), 52.
- ¹⁹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîb Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2013), 47; Durmuş, "Mukaddime", 31/115-117; Erhile, "Mukaddimetü'l-kitâb fî'l-lugat ve'l-istılâh", 323-327.
- ²⁰ Mukaddime ile ilişkilendirilen eserlerin giriş başlıklarında da aynı durum söz konusudur. Dârimî *es-Sünen*, Müslim (ö. 261/875) *Sabîh-i Müslim*, İbn Ebî Hâtîm (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*, İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sabîh*, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, *es-Sikât*, Hattâbî *Garîbü'l-badîs*, *Me'âlimü's-sünen*, Kâbisî (ö. 403/1012) *Kitâbü Mülabbisi'l-Muvatta'*, Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014) *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklâl* ve Beyhakî (ö. 458/1066) *el-Medhal ilâ 'ilmi's-sünen* ve İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *et-Tembûd* adlı eserlerinde genel olarak muhtelif rivayetler kitap başlığı olmadan bâb başlıklarının altında sıralanmıştır. Dolayısıyla eserlere bizzat müellifin mukaddime isminin verip vermediği hususu net değildir. Bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *el-Müsned* (Kâhire: Dâru't-te'sîl, 1436/2015), 203-204; Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sabîh* (Türkiye: Dâru't-tibâ'ati'l-âmire), 1/2; İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1953), 1/1; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sabihu İbn Hibbân*, thk. Mehmed Ali Sönmez, Halis Aydemir (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/61; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*, thk. M. 'Abdülmecid es-Silefî (Riyâd: Dâru's-sâmi'î, 1420/2000), 1/13; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* (Dâiratü'l-meârifî'l-osmâniyye, 1393/1973), 1/1; Ebû Süleymân el-Hattâbî, *Garîbü'l-badîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî (Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 1402/1982) 1/46; Ebû Süleymân el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, nşr. M. Râğib et-Tabbâh (Haleb: el-Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932), 1/2; Ebû'l-Hasen el-Kâbisî, *Mubtasaru Muvatta'i Mâlik b. Enes*, thk. Ali İbrâhîm Mustafa (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1971), 27; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn

farklı yayın evleri tarafından basılan eserin girişinde farklı malumatlar vardır. *Sünen*'in bazı baskılarının girişinde sadece mukaddime başlığı görülürken, bazılarında mukaddime başlığı hiç atılmamıştır. İncelediğimiz birinci matbu eserde, mukaddime lafzı olmaksızın besmele ve Ebvâbu's-sünne başlığı bulunur. Muhakkik söz konusu bâb başlığının altına not düşerek bu başlığın asıl yazma nüshada olmadığını ve Mizzî'nin (ö. 742/1341) bâb başlıklarından hareketle bu kısmı sünnet olarak isimlendirdiğini söyler.²¹ İkinci matbu eserde besmele, 'sallâllâhu ve sellem alâ seyyidinâ Muhammed ve âlihî ve sahbihî ve muhibbîhî' ibaresi ve Kitâbu's-sünne kaydı vardır.²² Üçüncü matbu eserde mukaddime, besmele, 'sallâllâhu ve sellem alâ seyyidinâ Muhammed ve âlihî ve sahbihî ve muhibbîhî';²³ dördüncü matbu eserde besmele, 'sallâllâhu ve sellem alâ seyyidinâ Muhammed ve âlihî ve sahbihî ve muhibbîhî' ve Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eşraf*'ına atıfla Kitâbu's-sünne;²⁴ beşinci matbu eserde besmele ve Kitâbu'l-mukaddime;²⁵ altıncı matbu eserde besmele ve 'Kitâbu'l-ittiba'i Sünneti Resûlillah' ibareleri mevcuttur. Altıncı matbu eseri tahkik eden muhakkik başka bir yazmada bu tercemenin bâb lafzı ile mevcut olduğunu ayrıca Bûsîrî'nin (ö. 840/1436) *el-Zevâid* isimli eserinin mukaddimesinde bu ibareye 'Kitâbu'l-ittiba'i sünneti ve fadli's-sahâbe ve'l-ulemâ' şeklinde bir ekleme yaptığını söyler.²⁶ Yedinci matbu eserde besmele ve Kitâbu'l-

el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Kâhire: Dâru'l-vâi, 1412), 1/97; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmu'tî Kal'acî (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1408/1988), 5; İbn Abdilber, *et-Tembûd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-'Allevî, M. Abdulkebir el-Bekrî (Mağrib: Vizâratü'l-evkâf, 1387/1967), 1. Erken dönem literatüründe giriş/hutbe yazma geleneğine ilişkin bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî* (Kâhire: Mektebetü's-selefiyye), 1/8-9.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût, vd. (Beyrût: Müessesetü'r-risâle), 1/3. Çalışmada bu matbu nüshadan geniş ölçüde istifade edilmiştir.

²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-fikr, 1424/2003, 19.

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâ'il-Kütübî'l-Arabiye, 1373/1953), 1/3.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce* (Riyâd, Dâru's-selâm, 1999), 1.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe (Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 1436/2010), 9.

²⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Merkezu'l-buhûs, 1/179.

mukaddime;²⁷ sekizinci matbu eserde besmele, 'sallâllâhu ve sellem alâ seyyidînâ Muhammed ve âlihî ve sahbihî ve muhibbihî';²⁸ dokuzuncu matbu eserde besmele, mukaddime ve Kitâbu's-sünne;²⁹ onuncu matbu eserde besmele ve Kitâbu's-sünne ifadeleri yer alır.³⁰ Bu farklılıklar nedeniyle mukaddime başlığının müellif tarafından değil daha sonra başkaları tarafından konulduğu sonucunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla mukaddime başlığının, mukaddime kelimesinin yaygınlık kazanmasına paralel olarak müellifin dışındaki bir şahıs veya şahıslar tarafından eklendiği düşünülebilir.

İbn Mâce eserine Hz. Peygamber'in sünneti ile hadisinin konumunu ve buna karşı alınması gereken tavrın ne olması gerektiğini netleştiren rivayetlerle başlamıştır. 'Resûlullah'ın Sünnetine İttiba Etmenin Gerekliliği' bâbında Ebû Hüreyre'den Hz. Peygamber'e nispetle "Siz ne emrettiysen onu alınız sizî neden nehyettimse ondan kaçınınız", "Her kim bana itâat ederse hakîkatte Allah'a itâat etmiş olur ve her kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur" hadislerini, 'Resûlullah'ın Hadisine Tazim Ve Ona Muarız Olanı Tehdit' bâbı altında el-Mikdâm b. Ma'dikerib el-Kindî'den merfû olarak "Koltuğuna yaslanan bir kimseye benim hadisim nakeledilince o, 'Bizim ile sizin aranızda Allah'ın kitabı vardır. Onda neyin helal olduğunu görürsek onu helal sayarız. Neyin de haram olduğunu görürsek onu haram sayarız' der. Dikkat edin! Allah'ın Resûlü'nün haram kaldığı, Allah'ın haram kaldığı gibidir" rivayetini aktarır. Bu rivayetlerle Hz. Peygamber'in sünnetine ve sözlerine ittibanın ve tazimin zorunlu olduğunu anlatmaya çalışır.

Hadis ve sünnetin konumunu bu rivayetlerle netleştirdikten sonra İbn Mâce, Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetinin dindeki yerini, bid'at, rey ve kıyâstan kaçınmanın gerekliliğini ifade eden rivayetler sıralar. Bu türden rivayetler hadis kitaplarında genellikle Kitâbu's-sünne başlığı altında işlenir. Daha sonra hadis eserlerinde Kitâbu'l-ıman ve Kitâbu'l-kader'de yer verilen imân ve kader ile ilişkili bâb başlıklarına yer verir. Böylece İbn Mâce fakîh ve müteteklime karşı olan ideolojik kanaatini ortaya koyar. Bu

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâce* (Riyâd: Beytu'l-efkâr), 19.

²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâce* (Riyâd: Mektebetu'l-maârif), 13.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Halîl Memûn Şeyhâ (Beyrût: Dâru'l-marife), 1/9.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Ammâr Tayyâr, vd. (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1430/2009), 21.

ideolojik içerikli rivayetlerden sonra genellikle rivayet kitaplarında menâkıb/fezâil kısmında ele alınan sahâbilerin faziletlerini işlemeyi tercih eder. Sahâbilerin faziletlerini çoğunlukla kişi odaklı zikreder. Cehmiyye ve Hâricî gibi itikâdî fırkalara karşı tutumunu ortaya koyan rivayetleri nakletmeyi de ihmal etmez. Mesela, Hâricîlerle ilgili rivayetler genellikle tahkir içeriklidir. İbn Mâce son olarak, ilim/usûl anlayışını izhar eden rivayetler aktarır. Bu rivayetleri, ‘Kur’an’ı Öğrenen ve Öğretenin Fazileti’, ‘Âlimlerin Fazileti ve İlim Talebine Teşvik’, ‘Bir İlmi Tebliğ Edenin Fazileti’, ‘İnsanlara Hayrı Öğretenin Sevabı’, ‘Arkasında Gidilmekten Hoşlanmayanlar’, ‘İlim Talipleri İçin Tavsiye’, ‘İlimden Faydalanmak ve Onunla Amel Etmek’ ve ‘Kendisine Sorulan Bir Bilgiyi Gizleyenler’ adlı bâb başlıklarında ifade eder.³¹

İbn Mâce’nin mukaddimede ilim/usûl ile ilişkili yer verdiği bu rivayetler genel olarak alel’ebvâb türü eserlerin Kitâbü’l-İlim bölümlerinde tasnif edilir. Örneğin; Buhârî’nin (ö. 256/870) eserinin Kitâbü’l-İlim’inde; ilmin fazileti, ilmin önceliği, ilimde hayâ, muhaddisin ve talebenin uyması gereken âdâb ve hadis rivayetinde ihtiyatlı olmak gibi ilim/usûl konuları ele alınmıştır.³² Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) Kitâbü’l-İlim’inde ilmi öğrenmenin ve yaymanın fazileti, Ehl-i kitaptan hadis rivayeti, hadis kitâbeti, Hz. Peygamber’e yalan isnât etmek gibi konulara değinilmiştir.³³ Tirmizî’nin (ö. 279/892) Kitâbü’l-İlim’inde ise ilmi öğrenmenin değeri, ilmi yaymak, Hz. Peygamber’e yalan isnât etmenin büyük günah olması, yalan olduğunu bildiği bir sözü hadis diye aktarmak, hadis kitâbeti, hadis rivayetinde iştiyak gibi usûlle alakalı rivayetler sıralanmıştır.³⁴ Bu çerçevede İbn Mâce’nin mukaddimesinin hadis eserlerinde yer verilen Kitâbü’l-İman, Kitâbü’l-Kader, Kitâbü’s-Sünne, Kitâbü’l-Menakıb’ı’s-Sahâbe ve Kitâbü’l-İlim gibi beş bölümü cem ettiğini söyleyebiliriz.³⁵ Tespit ettiğimiz bu kitap

³¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/3-178.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sabîh*, thk. M. Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (Beyrût: Dâru tavki’n-necât, 1422), 1/ 21-39.

³³ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli (Dâru’r-risâleti’l-‘alemiyye, 1430/2009), 5/485-509.

³⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi’ü’l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’ruf (Beyrût: Dâru’l-garbi’l-islâmî, 1996), 4/385-417.

³⁵ İbn Mâce’nin mukaddimesini sadece sünnet ile ilişkilendirip ‘Kitâbü’l-ittiba’i sünneti resûlillah’, ‘Kitâbü’s-sünne’ ve ‘Kitâbü’l-ittiba’i sünnet ve fadli’s-sahâbe ve’l-ulemâ’ şeklinde isimlendirmek doğru olmaz. Çünkü bu isim mukaddimenin muhtevasını tam yansıtmamaktadır.

başlıkları İbn Mâce'nin eserinde mevcut değildir.³⁶ O, girişte bunları bâb odaklı işlediği için tekrar bu konulara girmemiştir. İbn Mâce'nin buradaki rivayetlerin tümüne bir kitap ismi takdir etmemesinin sebebi bu çeşitlilikten ileri gelmiş olabilir. Herhangi bir ana başlığa konulamayan farklı ve dağınık konulardaki muhtelif hadislerden müteşekkil olan mukaddimeye erken dönemdeki teliflerden hareketle bizce *Kitâbu'l-câmi'* başlığı verilebilir.³⁷

Özetlemeye çalıştığımız mukaddime görüldüğü üzere musannifin eserinin tanımını, amacını ve yöntemini ortaya koyan bir muhtevaya sahip değildir. Dolayısıyla yukarıda bir kavram olarak tanımını verdiğimiz mukaddimenin mukaddimetu'l-kitâb ve mukaddimetu'l-ilm özelliğini taşımamaktadır. Bununla beraber mukaddimedede Hadis ilmüne/usûlüne mesnet teşkil eden rivayetler mevcuttur.

3. İbn Mâce'nin Mukaddimesinin Hadis Usûlü Açısından Tahlili

Tespit ettiğimiz Kitâbu's-sünne, Kitâbu'l-menâkıbı's-sahâbe ve Kitâbu'l-ilm'den hareketle mukaddimededen hadis ilmüne/usûlüne ilişkin malumatlar çıkarmak mümkündür. Bunları aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alacağız.

3.1. Hadis Usûlü Kavramları

Hadis, sünnet ve ilim terimleri İslâmî ilimlerin en temel kavramlarından. Ancak bunlar, ilim dalı ve âlimlere göre kısmî farklar

³⁶ Eserde bulunan kitâb başlıkları şunlardır: Ebvâbu't-tahâret ve sünenihâ, Ebvâbu mevâkiti's-salât, Ebvâbu'l-ezân ve's-sünneti fih, Ebvâbu'l-mesâcid ve'l-cemâat, Ebvâbu ikâmeti's-salavât ve's-sünneti fihâ, Ebvâbu'l-cenâiz, Ebvâbu's-sıyâm, Ebvâbu'z-zekât, Ebvâbu'n-nikâh, Kitâbu't-talâk, Ebvâbu'l-keffârât, Ebvâbu't-ticârât, Kitâbu'l-ahkâm, Kitâbu'l-hibât, Ebvâbu's-sadakât, er-Ruhûn, Kitâbu's-şu'fa, Kitâbu'l-lukata, Kitâbu'l-ıtk, Ebvâbu'l-hudûd, Ebvâbu'd-diyât, Ebvâbu'l-vasâyâ, Ebvâbu'l-ferâiz, Ebvâbu'l-cihâd, Ebvâbu'l-menâsik, Ebvâbu'l-edâhi, Ebvâbu'z-zebâih, Ebvâbu's-sayd, Ebvâbu'l-et'ime, Ebvâbu'l-eşribe, Ebvâbu't-tib, Kitâbu'l-libâs, Ebvâbu'l-edeb, Ebvâbu'd-duâ, Ebvâbu ta'biri'r-ru'yâ, Ebvâbu'l-fiten, Ebvâbu'z-zühd.

³⁷ İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserinde Kitâbu'l-câmi' adında bir bölüm yer alır. Saîd b. Mansûr'un *es-Sünen/el-Musannef* ismiyle kendisine nispet edilen eserinde Kitâbu'l-câmi' isminde bir bölümden söz edilir. Bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1406/1985); Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehresetu İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Tûnus: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2009), 175.

gösterebilmektedir. Özellikle de hadis ve sünnet konusunda. Hadis ilminin bu temel kavramları hala içerikleri yönüyle tartışılmaktadır. Bazı âlimlere göre sünnet hadisten daha geniş bir anlama sahiptir, bazı âlimlere göre sünnetle hadis birbirinden farklıdır, bazı âlimlere göre ise hadis ile sünnet aynıdır. Dolayısıyla hadis ve sünnetin aynı mı yoksa farklı mı olduğu hususu uzun tefekkür tarihimizin değişmez tartışma konusu olmuştur.³⁸ İbn Mâce dolaylı olarak bu kavramlara ilişkin görüşünü ortaya koymuştur. İlgili kavramlara yüklediği anlamları, ifade edilen kavramların geçtiği bâb başlıklarından ve bu başlıkların altında sıraladığı rivayetlerden çıkarmak mümkündür.

3.1.1. Sünnet

İbn Mâce sünnet kavramını dört bâb başlığında kullanır. Bunların ilki ‘Hz. Peygamber’in Sünnetine İttiba Etmenin Gerekliliği’ başlığıdır. Sünneti burada genellikle Hz. Peygamber’in uygulamaları ve örnekliği anlamında ifade eder. Naklettiği ilk rivayetle bunu açıkça örnekler, sünnetin dindeki yerinin ve öneminin altını çizer. İbn Mâce’den önce bunu İmam Şâfiî *er-Risâle* isimli eserinde yapmıştır. İmam Şâfiî ‘Allah’ın Kitabında Peygamber’in Sünnetine Uymayı Farz Kılması’, ‘Allah’ın Kendisine İtaate Beraber Peygamber’e İtaati Farz Kılması’, ‘Peygamber’e İtaati Emreden Ayetler’ adlı bâb başlıklarında sünnetin mahiyetini ve Hz. Peygamber’in konumunu belirlemiştir.³⁹ İbn Mâce’den sonra ise bunu Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye* isimli eserinde işlemiştir. Özellikle o, ‘Hüküm Koyma Bakımından Sünnetin Kitâba Eşit Olduğuna İlişkin Nakledilen Rivayetler’ ve ‘Sünnetin, Kur’anın Umûmî Hükümlerini Tahsis, Mücmelini Tefsîr ve Beyân Etmesi’ bâb başlıklarında sünnetin mahiyetini ve dindeki konumunu vurgulamıştır.⁴⁰ İbn Mâce bu bâb başlığı altında ayrıca sünnetin hadis anlamında kullanımına işaret eden bir rivayet nakleder. Rivayete göre Ebû Cafer “İbn-i Ömer Peygamber’den bir hadis işittiği zaman o hadise ekleme ve çıkarmada bulunmazdı” demiştir.⁴¹ Hadisin naklini konu alan bu rivayeti sünnet bâbı kapsamında nakletmesinden hareketle

³⁸ Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları*, 43-44.

³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbi, 1938), 73-105.

⁴⁰ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye* (Haydarabad: Dâiretü’l-maârifî’l-osmâniyye), 8-16.

⁴¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/4.

onun hadis ile sünneti müteradif kavramlar olarak gördüğü sonucunu çıkarabiliriz.

İbn Mâce'nin sünnet ile kastının burada iki ihtimal dahilinde olduğu söylenebilir. Birinci ihtimale göre sünnet usûl kitaplarında kitap, sünnet, icmâ ve kıyâs olmak üzere zikredilen dört delilden biri olup Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine tekabül eder. Bunların hepsi şerî' ahkâmın tespitindeki delillerdir. Dolayısıyla insanların şerî' ahkâma uyması esastır. Bu manada sünnete ittiba; mübâh, vâcib, harâm, mendûb ve mekrûh olan dinî ahkâmın tamamında gerekeni almak anlamına gelir. İkinci olarak sünnet Hz. Peygamber'in izlediği yol/yöntemdir. Bu dinin tamamını kapsar. İster bu kitapla ister sünnetle tespit edilsin fark etmez. Bu anlamda sünnete ittiba, sünnet ve kitaba uymaktır. İlk anlamda sünnet delil, ikinci anlamda ise medlûl konumundadır. Bâb başlığının altında zikredilen hadisler her iki anlamla da örtüşür.⁴²

İkinci olarak o, sünneti 'İhmal Edilen Bir Sünneti İhyâ Eden Kimse' bâbında ifade eder. İbn Mâce, Amr b. Avf el-Müzenî'den Hz. Peygamber'e nispet edilen ve sünnetin amel demek olduğunu ifade eden hemen hemen aynı iki rivayet nakleder. Rivayete göre Hz. Peygamber "Kim benim bir sünnetimi ihyâ etse ve insanlar da onunla amel etse o, insanların kazanacağı sevaplardan hiçbir şey eksilmeden onların sevaplarını alır. Kim de bir bid'at ortaya koysa ve onunla amel edilse, o bid'at ile amel edenlerin günahlarından hiçbir şey eksilmeden onların günahlarını alır" demiştir.⁴³ Buradaki sünnet, ahkâm konusunda Hz. Peygamber'in koyduğu hükümler anlamındadır. Bu bazen fitır zekâtında olduğu üzere farz bazen de bayram ve cemaat namazı ya da Kur'an okuma ve ilim tahsilinde olduğu gibi farz olmayabilir. İhyâ ise bunlarla amel etmek ve insanları buna teşvik etmek/hırslandırmak manasındadır. Bu durumda sünneti ihyâ, Hz. Peygamber'in gerek farz gerekse de farz olmayan hükümleriyle amel etmek ve insanları bunu yapmaya teşvik etmek anlamına gelir.⁴⁴

İbn Mâce üçüncü olarak sünneti halîfelerin sünneti bağlamında kullanır. 'Hidayete Erdirilmiş Olan Hulefâ-ı Râşidîn'in Sünnetine İttiba' bâbında Hz. Peygamber'den "...Benden sonra şiddetli ihtilâf göreceksiniz. Bu sebeple sünnetime ve hidâyet sahibi Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uyunuz. Bu

⁴² İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr, 15; İbn Mâce, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Ammâr Tayyâr, vd., 7.

⁴³ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/143.

⁴⁴ İbn Mâce, *İbn Mâce*, thk. Halîl Memûn Şeyhâ, 137.

sünnetlere sıkıca tutununuz. İhdas edilen şeylerden sakının. Çünkü her bid'at dalâlettir" dediğini aktarır.⁴⁵ İbn Mâce son olarak sünneti 'İyi veya Kötü Sünnet İhdas Eden Kimseler' bâbında ifade eder. Bu bâbta yer alan rivayetlerdeki ortak mana "*Kim iyi bir sünnet ihdas ederse (sünneten haseneten) ve onunla amel edilirse, amel edenlerin kazanacağı sevaplardan hiçbir şey eksilmeden onların sevabının mislini alır. Kim de kötü bir sünnet (sünnetten seyyieten) ihdas ederse ve onunla amel edilirse, onunla amel edenlerin günahlarından hiçbir şey eksilmeden onların günahlarını alır*" şeklindedir.⁴⁶ Sonuç olarak İbn Mâce sünneti; Hz. Peygamber, halifeler, sünnet-i hasene ve seyyie bağlamında belirtir. Böylece sünnet kavramına geniş anlamlar atfeder ve sünnete uymanın gerekliliğinin altını çizer. Neticede onun sünnet kavramını sadece Hz. Peygamber'in uygulamalarına tahsis etmediğini söyleyebiliriz.

3.1.2. Hadis

İbn Mâce "hadis" lafzını üç bâb başlığında zikreder. Bunlar; 'Resûlullah'ın Hadisine Tazim ve Ona Muarız Olanı Tehdit', 'Resûlullah'tan Hadis Rivayeti Hususunda Tevakkî' ve 'Yalan Olduğunu Bildiği Bir Hadisi Resûlullah'a Nispet Eden Kimse' adlı kısımlardır. Bu başlıklarda hadisi Hz. Peygamber'in sözü anlamında kullanır.⁴⁷ Bunu bu bâbların altında sıraladığı rivayetlerle de vurgular. Ebû Hüreyre'nin "*Ey kardeşimin oğlu, ben sana Resûlullah'tan hadis rivayet ettiğim zaman, buna karşılık darbı meseller anlatma*",⁴⁸ Abdullah b. Mes'ûd'un "*Sizce Resûlullah'tan hadis rivayet ettiğim zaman onun bakka, hidayete ve takvaya en uygun söz olduğuna kanaat getirin*" şeklindeki nakilleriyle bunu örnekler.⁴⁹ Netice itibariyle İbn Mâce hem bab başlıklarıyla hem de bu başlıklar altında sıraladığı rivayetlerle Hz. Peygamber'in sözlerini hadis olarak ifade eder.

3.1.3. İlim

İbn Mâce, "ilim" lafzına beş bâb başlığında yer verir. Genel itibariyle bunu iki anlamda kullanır. Birincisi genel anlamda dinî ilimdir. Bu kullanım, hadis de dahil İslâm bünyesinde teşekkül eden ilimlere tekabül eder. Bu minvalde olan rivayetleri genel olarak 'Âlimlerin Fazileti ve İlim Talebine Teşvik' adlı bâb başlığının altında tasnif eder. Hz. Peygamber'in

⁴⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/28

⁴⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/140.

⁴⁷ Bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/9, 17, 25.

⁴⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/17

⁴⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/15.

'İlim aramak her müslüman üzerine farzdır...' sözünü bu çerçevede zikretmemiz mümkündür.⁵⁰ Yine bu konudaki bir rivayeti o, 'Rey ve Kıyâstan Kaçınma' bâbında nakleder. Abdullah b. Amr'dan, Resûlullah'ın "İlim muhkem ayet, sabit sünnet ve adil farîza olmak üzere üçtür. Bunlar dışında kalan ilimler fezâildendir" dediğini rivayet eder.⁵¹ "İlim üçtür" ifadesindeki ilim ile ulûmu'd-dinin aslı kastedilir ki bunlar muhkem ayet, sabit sünnet, adil farîzadır. Daha açık bir ifadeyle Tefsir, Fıkıh ve Hadis ilmidir ve bunların öğrenilmesi farzdır. Bahse konu olanların dışında kalanlar ise edinilmesi faziletli olan ilimlerdir. İbn Mâce'nin bu üç kavramdan ne kastettiğine ilişkin yorumlar yapılmıştır. Hükmedilen ayete; mensûh olmayan, sabit sünnete; sahih olmakla beraber isnâdı sabit olan veya hükmen mensûh olmayan anlamları verilmiştir. Adil farîzaya iki anlam uygun görülmüştür. Birincisi varisler arasında terekenin adalet temelli bölüşümüdür. İkincisi kendisiyle amel etmeyi gerektiren her şeydir. Adalet ve eşitlik, Kur'an ve sünnetten elde edilen hususlar olduğu için onlarla amel zorunludur. Bu da kıyâs ve icmâya işaret eder.⁵² İkincisi özel anlamda ilimdir bu da hadise karşılık gelir. İbn Mâce çoğunlukla ikinci anlamı kullanır. Rivayeti ilimle/bilgiyle eşdeğer kabul eden bir yaklaşım sergiler.⁵³

3.2. Hadis Rivayetinde İhtiyat

Hız. Peygamber'in sözlerini doğru bir şekilde gelecek nesillere intikalini sağlayabilmek amacıyla Hadis usûlünde birtakım tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri, hiç kuşkusuz hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmaktır.⁵⁴ İbn Mâce bu husustaki rivayetleri 'Resûlullah'tan Hadis Rivayeti Hususunda Tevakkî' bâbında nakleder ve ilk olarak burada Amr b. Meymûn'un rivayetini zikreder. Rivayete göre Amr b. Meymûn şöyle demiştir: "İbn Mes'ûd'un herhangi bir şey için asla 'Kâle Resûlullah' dediğini işitmedim. Bir akşam 'Kâle Resûlullah' dedi ardından utançtan başını öne eğdi. Sonra baktım ki gömleğinin ilikleri çözülmüş, gözleri yaşlarla dolmuş ve boyun damarları şişmiş bir halde iken 'Resûlullah aşağı yukarı buna yakın veya buna benzer buyurdu'

⁵⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/151.

⁵¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/37.

⁵² İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Sidkî Cemil el-Attâr, 32; İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Halîl Memûn Şeyhâ, 1/41.

⁵³ Bu yaklaşım Ehl-i Hadîs'in ilim görüşüyle örtüşmektedir. Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, nşr. Mehmed Saîd Hatîboğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1972), 6-8.

⁵⁴ Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Ankara, TDV Yay., 2009), 26-33.

dedi.”⁵⁵ Bu rivayetin ardından Muhammed b. Sirin’den Enes b. Mâlik’in, bir hadis rivayet edip bitirdiği zaman Resûlullah’ın buyurduğu gibi dediğini nakleder.⁵⁶ Yine Abdurrahman b. Ebî Leylâ’nın “*Biz Zeyd b. Erkâm ile birlikteydik. Resûlullah’tan bir hadis nakletmesini istedik. O, buna mukabil ‘Yaşlandık ve unuttur olduk. Resûlullah’tan hadis nakletmenin sorumluluğu ağırdır’ dedi?*”, es-Saîb b. Yezîd’in “*Sa’d b. Mâlik’e Medine’den Mekte’ye kadar eşlik ettim. Hz. Peygamber’den tek bir hadis naklettiğini işitmedim*”⁵⁷ ve eş-Şa’bî’nin “*Ben İbn-i Ömer ile bir yıl beraberdim. Resûlullah’tan hiçbir şey rivayet ettiğini işitmedim*”⁵⁸ dediğini aktarır.

İbn Mâce bu rivayetlerle bazı sahâbîlerin hadis rivayeti hususunda iki tutum geliştirdiğini ifade eder. İlki hata yapma endişesi ve bunun ağır sorumluluğu karşısında hadis rivayetinden kaçındıkları ve bu sebeple az rivayet ettikleridir. Diğer, Hz. Peygamber’den duyduklarını harfî harfine nakledememe kaygısıyla mana ile rivayet etmeleridir. Bu rivayetlerle İbn Mâce hadis rivayetinin kolay bir iş olmadığını aksine ağır bir sorumluluk gerektirdiğini dolayısıyla bu konuda ihtiyatın kaçınılmaz olduğunu sahâbe üzerinden sonraki nesillere özelde râvî ve muhaddislere anlatmaya çalışır.

3.3. Uydurma Hadis

Muhaddisler uydurma hadisleri nitelemek amacıyla birçok sözcükten yararlanmışlardır. Uydurulan hadisler için Yahya b. Main ‘bâtıl’, ‘lâ asle lehû’; Ebû Zür’a er-Râzî ‘bâtıl’, ‘leyse lehû aslun’, ‘ehadîsuhû mevzuâtun’; İbn Ebî Hâtim ‘hadîsun mevzû’un’, ‘hadîsun bâtilun’, ‘hâza hadîsun bâtilun mevzû’un’, ‘yervîhi bâtilun ve zûrun’, ‘leyse lehû aslun ve zûrun’, ‘ahadîsuhû bâtiletun mevzû âtun’, ‘ehadîsuhû mevzû âtun’, ‘hazîhi el-hadîsu kizbun mevzû âtun’ ve ‘el-ehadîsu’l-masnû’a’ ifadelerini bir tanım kaydı getirilmeden kullanmışlardır.⁵⁹ Bu bakımdan uydurma hadisler kavramsal içeriği belirlenmeden kizb, masnû, bâtil, mevzû’ ifadeleriyle karşılanmıştır. Hadis usûlünde uydurma hadisler mevzû ‘nev’i altında ele alınmıştır. Ancak bu oldukça geç tarihlerde İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) ve

⁵⁵ ‘Resûlullah aşağı yukarı buna yakın veya buna benzer buyurdu’ ifadesi “Dûne zâlike, fevke zâlike, karîb min zâlike, şebîhen bi-zâlike” lafızlarıyla belirtilmiştir. İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/17.

⁵⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/18.

⁵⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/21.

⁵⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/19.

⁵⁹ H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usûlü* (Ankara: Bilay Yay., 2018), 114.

sonrasında istikrar bulmuştur.⁶⁰ İbnü's-Salâh öncesinde kavramdan ziyade literatür söz konusudur. İbnü'l Kayserânî el-Makdisî (ö. 507/1113) *Tezķiratu'l-mevzû'ât*, Cûzekânî (öl. 543/1148) *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sâbâh ve'l-meşâhîr* ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Mevzû'ât* isimli eserleri bu kapsamda önemlidir. Buradan hareketle önce literatür sonra kavramsal çerçeve belirlenmiştir, diyebiliriz. Hadis usûlünde Hz. Peygamber'den sadır olmadığı halde kendisine izafe edilen her türlü söz anlamında kullanılmış olan mevzû' hadis yalanla eşdeğer görülmüştür. Bu sebeple ister ahkâm veya kıssa olsun ister terģib veya bunların dışında olsun uydurma olduğu bilindiği halde bu durumu açıklamaksızın rivayet etmenin haram olduğu belirtilmiştir. Zayıf hadisin en şerlisi olarak ifade edilen mevzû' hadisin, hadis diye isimlendirilip isimlendirilmeyeceği hususu da ayrıca tartışma konusu olmuştur. Bazılarına göre mevzû' olan sözler için hadis lafzının kullanılması uygun değildir. Çünkü Hz. Peygamber adına uydurulan sözlerin gerçek hadislerle hiçbir ilgisi yoktur. Dolayısıyla bu sözler hadis olarak nitelendirilemez. Bazıları için ise mevzû' bir sözün hadis diye isimlendirilmesinde bir sakınca yoktur.⁶¹

İbn Mâce, Hz. Peygamber'den sadır olmadığı halde kendisine nispet edilen söz için kizb sözcüğünü kullanmıştır. Kizb sözcüğünü uydurma anlamında kullanan İbn Mâce, bu tür sözleri hadis kapsamında görmüştür. Bunu 'Yalan Olduğunu Bildiği Bir Hadisi Resûlullah'a Nispet Eden Kimse' isimli bâb başlığında görmek mümkündür. Burada Hz. Peygamber'e nispet edilen ve hemen hemen aynı olan Hz. Ali, Semure b. Cündüp ve el-Mugire b. Şu'be aracılığıyla dört rivayet nakleder. Bu rivayetlerdeki ortak mana "Her kim, yalan olduğunu gördüğü/bildiği bir sözü benim sözüüm olmak üzere rivayet ederse iki yalancıdan birisi de odur" şeklindedir.⁶² Gerek bâb başlığındaki ifadesiyle gerekse de altında verdiği rivayetlerle İbn Mâce, Hz. Peygamber'den sudûr etmediği halde kasten ona izâfe edilen hadîse mevzû' demiştir. Bu bakımdan o, uydurma hadis için kasıt kaydını koymuştur. Bu kaydı, hatayla/sehven veya bilmeyerek Hz. Peygamber'e izafe edilen sözleri bu kapsamın dışında bırakmak için getirmiştir diyebiliriz. Bunu 'Hz. Peygamber Hakkında Bilerek Yalan Uydurmanın Ağır Vebalinin Beyânı' adlı bâb başlığında açıkça görebiliriz. Buradaki

⁶⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Beyrût: Dâru'l-fıkr), 98-101.

⁶¹ Abdülfettâh Ebû Gudde, *Mevzû'î Hadîsler*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: İnsan Yay., 2015), 45-46; Abdülmâcid el-Ġavrî, *el-Hadîsü'l-mevzû'î esbâbu ibtilâkîhî ve hutûratü intişârihî* (Dirâsâtü'l-hâdis, 2017), 11-14.

⁶² İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/65-67.

rivayetlerin ekseriyetinde bilerek/kasıtlı yalan söyleme kaydı vardır. Bir rivayette geçen râvî açıklaması da bu yöndedir.⁶³ Hz. Peygamber'den “*Kim benim söylemediğim bir sözü ben söylemişim gibi bana isnât ederse cehennemdeki yerine hazırlansın*” sözünü nakleden Enes b. Mâlik, buradaki uydurmanın bilerek olduğu açıklamasında bulunur.⁶⁴ İbn Mâce'nin kasıt kaydını ön plana çıkarmasından hareketle birkaç çıkarımda bulunmamız mümkündür. O, aktarılan sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını bilen bir kişinin bilerek bu sözü ona isnât etmesiyle, sehven Hz. Peygamber'e ait olmayan bir sözü nakletmesi arasında ayırım yapar. Çünkü birincisi yalancılıktır ve büyük günahdır. Diğerisi ise bir hatadır. Hata ile isnât edilen sözün mutlaka yalan olması gerekmez. Örneğin; sahâbî veya tâbiîn sözü sehven Hz. Peygamber'e isnât edilebilir. Bu nedenle söz konusu ayırım çok önemlidir.

3.4. Râvînin Âdâbı

Hadis ilmi ile meşgul olan bir talebenin taşıması gereken özelliklerin en başında samimi niyete sahip olması gelir. Muhaddisler eserlerinde bir hadis talebesinin taşıması gereken niyetin çerçevesini çizmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda onun kalbini riyâset/makam sevgisi gibi dünyevi arzularından arındırması ve ilmi dünnevî amaçlara alet etmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Onlara göre hadis talebesinin en büyük gayesi hadisin yaygınlaşması ve tebliği olmalıdır. Bu niyetle birlikte Hadis talebesi ibadet, âdâb ve faziletli amel konusunda elde ettiği hadislerle amel etmelidir.⁶⁵ İbn Mâce bu görüşleri destekleyen rivayetleri ‘İlimden

⁶³ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/21-24.

⁶⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/22.

⁶⁵ Konuyla ilgili rivayetler ve ilim ile amel ilişkisi için bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, *İktizâu'l-ilm el-'amel*, thk. M. Nâsirüddin el-Elbânî (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1404), 15; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-mâârif, 1403/1983), 1/144; Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'*, (Kâhire: Dâru't-türâs, 1389/1970), 54-61; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-badîs*, 245-426; Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, thk. Muhammed Osmân el-Huş (Beyrût: Dâru'l-kitâbî'l-arabî, 1405/1985), 81; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-badîs*, 247; Ebû'l-Fazl Celâlüddin es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyâd: Mektebetü'l-kevser, 1415), 2/588. Hadis talebesinin riayet etmesi gereken hususlar için bk. el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'iz*, thk. M. Accâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-fıkr, 1404/1984), 182-213; İbn Abdilber, *Câmi'u beyânî'l-'ilm*, thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-cevzî, 1414/1994), 501-529; İyâz, *el-İlmâ'*, 54-61; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-badîs*, 245-255; Nevevî, *et-Takrîb*, 81-

Faydalanmak ve Onunla Amel Etmek' adlı bâb başlığının altında sıralar.⁶⁶ İlgili bölümde her ne kadar niyet sözcüğünü kullanmasa da ağırlıklı olarak hadis talebesinin niyetinin nasıl olması gerektiğini ifade eden rivayetler zikreder. İlk olarak Ebû Hüreyre aracılığıyla Hz. Peygamber'den “*Allahım! Fayda vermeyen ilimden, kabul edilmeyen duadan, korkmayan kalpten ve doymayan nefisten şüphesiz sana sığınırım*” ve “*Allahım! Bana öğrettiğin ilimden beni yararlandır, faydalanacağım ilmi bana öğret ve ilmimi artır...*” şeklinde iki rivayet nakleder.⁶⁷ İbn Mâce bu iki rivayetle bir ilim talebesinin Allah'tan öncelikle istifade edeceği/faydalanacağı/amel edeceği bir ilmi talep etmesi gerektiğini vurgular. Bu vurgu kendi içinde hem niyeti hem de ameli ihtiva etmektedir. Mezkûr rivayetten sonra da ilim tahsilinde bulunan bir kişinin niyetinin nasıl olması gerektiğini belirten birbirine benzer rivayetler nakleder. Bu konuda sıraladığı rivayetlerde sıklıkla uhrevî boyuta dikkat çeker. Merfû olarak Ebû Hüreyre'den “*Her kim Allah rızasını elde edebileceği bir ilmi sadece dünya menfaati için öğrense kıyamet günü Cennet kokusundan mahrum kalacaktır*”⁶⁸ ve İbn Ömer'den “*Her kim ilmi cahillerle tartışmak veya âlimlere karşı övünmek ya da insanların takdirine mazhar olmak için talep ederse o kimse ateştedir*”⁶⁹ şeklinde zikrettiği rivayetler buna açıkça işaret eder. İbn Mâce ilmi dünnevî amaçlara alet etmemenin uhrevî sonuçlarının yanı sıra bazı dünnevî sonuçlarına da işaret eder. Bu bağlamda, İbn Mâce'ye göre ilim talebesi ilmîni; cahillerle çekişmek, mücadele ve münakaşa etmek veya bir başkasının ilgisini çekmek, bir menfaat elde etmek gibi dünnevî amaçlara alet etmemelidir. Niyetini tashih etmeli ve ilim talebinde samimi olmalıdır. Bütün çabasını Allah rızasını elde etmeye hasretmeli ve tahammül ettiği hadislerden istifade etmelidir. Aksi takdirde bunun uhrevî sonuçlarıyla karşılaşacaktır.

İbn Mâce niyet ve amel ile ilgili rivayetlerle birlikte hadis talebesini ilim talep etmeye teşvik niteliğinde rivayetler de aktarır. Bu kabilden rivayetleri ‘Âlimlerin Fazileti ve İlim Talebine Teşvik’ adlı bâb başlığında zikreder. Kesîr b. Kays'dan naklettiği rivayet buna örnektir. Bu rivayette gayretini hadis elde etmeye hasrederek imkânını bu yolda sarf eden bir

83; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, 247-249; Ebû'l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî, *et-Takvîd ve'l-İzâb*, (Beyrût: Dâru'l-hadîs, 1405/1984), 209-213; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyâd: Mektebetü'l-kevser, 1415), 583-604.

⁶⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/168.

⁶⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/168-169.

⁶⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/170.

⁶⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/170.

hadis talebesini bekleyen mükafatlara değinir. Rivayete göre Kesîr b. Kays Ebû'd-Derdâ ile oturur durumda iken bir adam onun yanına gelerek şöyle demiştir: “Ey Ebû'd-Derdâ! Hz. Peygamber'den naklettiğini haber aldığım bir hadis için Resûlullah'ın şebri olan Medine'den sana geldim, dedi. Ebû'd-Derdâ ‘Senin gelişin ticaret için mi?’ diye sordu. Adam, ‘Hayır!’ dedi. Ebû'd-Derdâ ‘Gelişin ticaret dışında bir şey için mi?’ dedi. Adam ona da: ‘Hayır!’ dedi. Ardından Ebû'd-Derdâ Resûlullah'ı ‘Kim ilim aramak için bir yolun peşinden giderse Allah onun için Cennete giden bir yolu kolaylaştırır ve melekler ilim tâlibini memnun etmek için kanatlarını indirir. Yine göktekiler ve yerdekiler, hatta sudaki balıklar bile ilim tâlibi için istiğfar eder...’ diye söylerken işittim dedi.”⁷⁰ Bu rivayetin yanı sıra Ebû Hüreyre'den de bu manada bir rivayet nakleder. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hayırlı bir şeyi öğrenmek ve öğretmekten başka bir amacı olmayarak benim mescidime kim gelirse, o kişi Allah yolunda savaşan mücahidin mertebesindedir. Bunun dışında başka bir niyetle kim gelirse başkasının malında gözü olan kişi durumundadır.”⁷¹ Bu rivayetlerle İbn Mâce ilmi Allah için talep etmeyen bir talebenin büyük bir ecirden mahrum kalacağını, samimi bir niyetle meşgul olanın ise büyük bir ihsana ulaşacağını ifade eder.

3.5. Muhaddisin Âdâbı

Muhaddisler hadis ilmini pek değerli görmüşlerdir. Hadis ilmini taşıyan ve nakletme görevini üstlenen muhaddisin bu ilme yakışır bir şekilde davranması için samimi bir niyete sahip olmak, hadis rivayeti için meclis kurmak, meclisi dua ile açıp kapatmak, yaş ve ilim itibarıyla öncelikli olan birinin yanında hadis nakletmemek, halis bir niyete sahip olmadığı için bir hadis talebesine hadis nakletmekten geri durmamak, talebelerin tahammül ettiklerini başkalarıyla paylaşmaya teşvik etmek, onların önüne özenli, temiz ve abdestli bir şekilde çıkmak, ilmin onuruna yakışmayacak şekilde davrananları ikaz etmek, hadisleri anlaşılır bir hızda nakletmek ve talebeleri bıktırmamak gibi birtakım ilkeler vaz etmişlerdir.⁷² İbn Mâce farklı bâb başlıkları altında bu kaidelerin bazılarını destekleyen rivayetler nakleder. Öncelikle o muhaddisi konumlandırmakla başlar. ‘Âlimlerin Fazileti ve İlim Talebine Teşvik’ bâbında Hz. Peygamber’e nispetle

⁷⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/150-151. Bu rivayetin bir benzerini Zir b. Hubeyş'ten de nakleder. Bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/153.

⁷¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/154.

⁷² İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 501-529; Bağdâdî, *el-Câmi'*, 1/212, 305, 317, 319, 339-340, 406, 409, 2/55; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 236-245; Nevevî, *et-Takrîb*, 79-81; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, 243-246; Irâkî, *et-Takrîd ve'l-îzâb*, 203-209; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/565-583.

“...Âlimin abide üstünlüğü aynı değer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Mubakkak ki âlimler peygamberlerin mirasçlarıdır. Peygamberler ne altın ne de gümüş miras bırakırlar. Onlar ancak miras olarak ilim bırakırlar. Kim, bu ilmi alırsa yeterli bir orana erişmiş olur”, “İlim aramak her müslüman üzerine farzdır. Ehil olmayan insanlara ilim bırakan kimse, domuzların boynuna cevber, inci ve altın takmış gibidir” rivayetlerini aktarır.⁷³ Bu rivayetlerle İbn Mâce, Hz. Peygamber’in varisi olarak konumlandığı muhaddise fazilet atfeder ve muhaddisin Hz. Peygamber’den miras olarak aldığı ilmi ehil olanlara nakletmesi gerektiğini vurgular. Bu gerekliliği ‘Bir İlmi Tebliğ Eden Kimse’ bâbında da ifade eder. Hz. Peygamber’den “Benim sözümü işitip tebliğ edenin Allah yüzünü açartsın. Nice ilim içeren söz taşıyıcısı/nakilcisi vardır ki taşıdığı sözün bilgi değerinin farkında değildir. Bazı böyle biri taşıdığı sözü kendisinden çok daha iyi anlayıp faydalanacak birine iletebilir” şeklinde farklı lafızlarla aynı manada pek çok hadis nakleder.⁷⁴ ‘İnsanlara Hayrı Öğretenin Sevabı’ bâbında ise ilmin öğretilmesine karşılık elde edilecek ecirleri konu alan rivayetler tahrîc eder. Muâz b. Enes’den Hz. Peygamber’e nispetle “Bir ilim öğreten kimseye, öğrettiği ilimle amel edenlerin ecri kendisinden hiçbir şey eksilmeden verilir”, Ebu’l-Derdâ’dan da “Şüphesiz göklerdeki ve yerdekiler, hatta denizdeki balıklar bile bir âlim için istiğfar ederler”⁷⁵ diye rivayetler verir. Böylelikle ilimden mahrum kalan bir muhaddisin, büyük bir hayırdan mahrum kalacağına, nasiplenenin ise inanılmaz bir ihšana ulaşacağına altını çizer.

İbn Mâce ilmi tebliğ etmenin gerekliliğine Hz. Peygamber’in tavsiyeleriyle de dikkat çeker. Hz. Peygamber’den “Benden sonra birtakım topluluklar sizlere gelip ilim talep edeceklerdir. Hoş geldiniz Ey ilim talipleri! Sizler bize Resulullah’ın vasiyetlerinizin’ deyip onlara ilmi öğretiniz” diye naklettiği rivayet bunlardan biridir.⁷⁶ Bu rivayetten sonra İbn Mâce Hasan-ı Basrî’den bir nakle yer verir. Rivayete göre Hasan-ı Basrî “Öyle topluluklara yetiştik ki bize ne merhaba dediler, ne selâm verdiler ve ne de ilim öğrettiler...” demiştir.⁷⁷ İbn Mâce böylesi bir rivayetle Hz. Peygamber’in tavsiyesine uymayanların varlığına dikkat çeker. Oysa ona göre bir muhaddisin özümsemesi gereken âdâbı bu değildir. Aksine Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği gibi ilim sahibi, ilim öğrenmek isteyenlere ilmi öğretmeli ve tevazu göstermeli/değer

⁷³ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/151.

⁷⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/156.

⁷⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/161-162.

⁷⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/166.

⁷⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/167.

vermelidir. Ayrıca İbn Mâce bu tavsiyeye uygun davranmayanları uyarıcı rivayetler de tasnif etmeyi ihmal etmez. ‘Kendisine Sorulan Bir Bilgiyi Gizleyen’ kimse bâbında farklı tariklerle Hz. Peygamber’den pek çok rivayet nakleder.⁷⁸ Öte taraftan hadis rivayetinin gerekliliğini ifade eden rivayetler de zikreder. Ebû Hüreyre’nin Hz. Peygamber’den rivayette bulunmasına kaynaklık eden sözü buna örnektir. Rivayete göre o şöyle demiştir: “*Vallahi! Allah’ın kitabındaki şu iki ayet olmasaydı: ‘Allah’ın indirdiklerini gizleyenler ve onunla değersiz dünyalık elde edenler sadece karınlarına ateş doldurmuş olurlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, onları arındırmayacaktır. Onlar için elem verici bir azap vardır. Onlar, hidayete karşılık sapkınlığı, mağfirete karşılık da azabı satın almış kimselerdir. Ateşe ne kadar da sabırlıdırlar’, ben Hz. Peygamber’den hiçbir şey rivayet etmezdim.*”⁷⁹ Böylece İbn Mâce ilmi tebliğ etmenin zorunluluğunu hem hadisle hem ayetle hem de sahâbî kavli ile destekler. İlimin taşıyıcıları olan muhaddislerin ilim talep eden birine hadis nakletmekten geri durmaması, elde ettiği bilgileri paylaşması ve bunu bir çıkar karşılığında yapmaması gerektiğini bildirir. Bunu bir çıkar karşılığında yapması, ilmin izzetini/onurunu küçük düşürmesi anlamına gelir. Dolayısıyla İbn Mâce bu tarz rivayetlerle gerçek ilim sahibinin; ilmin ahlakına uygun davranan ve gereğiyle amel eden, edep sınırlarını aşmayan, saygınlığı azaltan ve kişiliği zedeleyen davranışlardan kaçınan, ilme teşvik eden, ilim talep edenlere değer veren ve ilmin gerçek taşıyıcılarına nakletme görevini üstlenen biri olması gerektiğini söyler.

3.6. Sahâbe ile İlgili Bilgiler

Muhaddisler sahâbe neslinin tanıtılmasına önem vermişler bu itibarla pek çok eser telif etmişlerdir. Örneğin; İbn Hibbân’ın *es-Sahâbe*’si, İbn Mende’nin (ö. 395/1005) *Ma’rifetü’s-sahâbe*’si, Ebû Musa el-Medîni’nin (ö. 581/1185) bunun üzerine yazdığı zeyli yine İbn Abdilber’in *el-İstî’âbı*, İbnü’l-Esir’in (ö. 630/1233) *Üsdü’l-gâbe*’si ve İbn Hacer’in (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe* adlı hacimli eseri bu itibarla ifade edilebilir.⁸⁰

⁷⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/175.

⁷⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/176.

⁸⁰ İbn Abdilber’in *el-İstî’âbı* üzerine İbn Fethûn (ö. 520/1126) bir zeyl yazmıştır. İbnü’l-Esir *Üsdü’l-gâbe* adlı eserinde İbn Mende, Ebû Musa, Ebû Nuaym ve İbn Abdilber’in eserlerini bir araya getirmiştir. Bu kitap dışında da eklemeler yapmıştır. Künye ve isimlerdeki ihtilafı hususlardan ötürü tekrarlar olmasına rağmen bu konuda güzel bir iş çıkarmıştır. İbn Hacer’in *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe* isimli eserinin üzerine Süyûtî bir

Muhaddisler bu özel/müstakil literatürün dışında da sahâbiler konusunu usûl eserlerinde farklı açılardan işlemişlerdir. Sahâbenin adaleti, en çok hadis rivayet eden, en son vefat edenin kim olduğu gibi konuları bu çerçevede tartışmışlardır. Yine bu bağlamda sahabenin tanımı, fazileti, müslümanlığı kabul etme dereceleri gibi birçok konuyu incelemişlerdir.⁸¹ Usûlün bir parçası olan sahâbenin fazileti konusunu İbn Mâce teferruatlı bir şekilde işlemiştir. O, mukaddimenin büyük bir kısmını sahâbilerin faziletine tahsis etmiştir.⁸² Onun bu konuda verdiği rivayetleri usûlle ilişkisini düşünerek muhteva bakımından üç alt başlık altında toplayabiliriz.

3.6.1. Sahâbî Tanımı

Muhaddisler sahâbînin tanımı konusunda ihtilaf etmişlerdir. İstisnaları olmakla birlikte Hz. Peygamber'i gören her müslümana sahâbî demişlerdir.⁸³ Akletmediği halde Hz. Peygamber'i görenler ile Hz. Peygamber'in tahnîk yaptığı ancak temyiz yaşından sonra onu göremeyenlerin sahâbe tanımına girip girmemesi konusu Hadis usûlünde tartışılmıştır. Bazıları Hz. Peygamber'i gören kişinin temyiz sahibi olmasını şart koşarken, bazıları bunun şart olmadığını ileri sürmüştür. Temyizi şart koşan âlimler bu özelliğe sahip olmayanları sahâbe arasında zikretmemişlerdir. İbn Maîn, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd ve başkaları bu husustaki ifadeleriyle temyiz şart olduğuna işaret etmişlerdir. Dolayısıyla Muhammed b. Hâtib, Abdurrahman b. Osman et-Teymî, Mahmud b. er-Rebî' ve Ubeydullah b. Ma'mer gibi Hz. Peygamber'in tahnîk yaptığı, yüzlerini sıvazladığı ve ağızlarına üflediği çocukların sahâbîliklerini sabit görmemişlerdir.⁸⁴ Alâî (ö. 761/1359) de bu görüşe yakın şeyler söylemiş, *el-Merâsîl* de Hz. Peygamber'in tahnîk yapıp dua ettiği

iẖtisar çalışması yapmıştır. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-badıs*, 292; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 92; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-badıs*, 275; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/665-666.

⁸¹ Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-badıs*, 165; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 92; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/665.

⁸² İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/70-114.

⁸³ Sahâbî kavramı için geniş bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2019), 25-40.

⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-badıs*, 293; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 92; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-badıs*, 275; İrakî, *et-Takyîd ve'l-izâb*, 251-253; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 667-669. Çeřitli kültürlerde aile büyükleri veya saygın kişiler, yeni doğan çocuklara parmak emdirir, çocukların ağızlarına üfler ve parmak ucuyla aldıkları tükürüklerini çocukların dudaklarına sürerlerdi. Araplarda da üfleme adeti vardı.

Abdullah b. Hâris b. Nevfel'in sahâbî olmadığını belirtmiştir.⁸⁵ Ancak bu görüşe itiraz da edilmiştir. Bazı muhaddislere göre sahâbîlik kaydında bulûğ/temyiz vasfı şart olarak koşulamaz. Aksi takdirde Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İbnü'z-Zübeyr ve benzerleri gibi sahâbî olduğu konusunda ittifak olan birçok kişi sahâbî olmaktan çıkar. Buna binaen sahih olan görüşün bu olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁶ İbn Mâce'nin bâb başlıklarında da bu görüşü görmek mümkündür. Hz. Peygamber'in ashâbının faziletleri kapsamında İbn Mâce 'Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in Fazileti' adlı bir bâb başlığına yer verir. Orada Hz. Peygamber'in onları öven ifadelerini zikreder.⁸⁷ Dolayısıyla onun sahâbîlikte temyizi şart koşmayanların tarafında olduğunu söyleyebiliriz.

3.6.2. İlk Müslüman Sahâbîler

Hadis usûlünde ilk müslümanların kimler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda farklı isimler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs, Hassân, Şa'bi ve Nehaî'nin bildirdiğine göre ilk müslüman Hz. Ebû Bekir'dir. Buna Müslim'in, Amr b. Abese'den Hz. Ebû Bekir'in islâmiyeti kabul edişine ilişkin naklettiği kıssa ile Hz. Peygamber'in bir sözü delil olarak getirilir.⁸⁸ Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014) *Ma'rifetü 'ulûmi'l-badîs*'de, Taberânî (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de ve Tirmizî *el-Câmi'u's-sabîb*'de Hz. Ebû Bekir'in ilk Müslüman oluşunu destekleyen rivayetler nakletmiştir.⁸⁹ Ebû Bekir'in dışında zikredilen diğer bir isim Hz. Ali'dir. Bu konuda hem Hz. Ali'den hem de Hz. Peygamber'den rivayetler nakledilmiştir.⁹⁰ Zührî'nin

⁸⁵ Buhârî, *el-Câmi'u's-sabîb*, 5/2; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâb*, 252; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/668.

⁸⁶ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâb*, 254; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1/669.

⁸⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/100-102.

⁸⁸ Müslim, *Sabîhu Müslim*, 1/569; Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-badîs*, 160; İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-badîs*, 299; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 93; İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-badîs*, 291, Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâb*, 625; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 687.

⁸⁹ Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-badîs*, 159; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrût: Müessesetü'r-risâle), 32/60; Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebîr*, 6/93.

⁹⁰ Taberânî bu konuda hem sahih hem de zayıf bir isnâdla İbn Abbâs'tan nakilde bulunmuştur. Ebû'l-Kâsım Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi (Kâhire, Mektebetü İbn Teymiyye) 6/265-269; 11/25, 406. Ayrıca Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel'de Hz. Ali'nin ilk Müslüman olduğuna ilişkin rivayetler de nakletmişlerdir. Bk. Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-badîs*, 159; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 32/32; Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-kebîr*, 6/93.

sözünden hareketle üçüncü olarak Zeyd b. Hârise'nin ismi verilmiştir.⁹¹ Yine bazı rivayetlerden hareketle Hz. Hatice'nin olduğu ileri sürülmüştür. Bir grup muhakkik âlime göre doğru olan görüş budur. Bu kanaat, aynı zamanda Katâde, İbn İshâk, İbn Abbâs ve Zühri'den de aktarılmıştır. Sa'lebî (ö. 427/1035) bu hususta icmânın varlığına ve ihtilâfın ondan sonraki kişilerle ilgili olduğunu iddia etmiştir ki bunu Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Taberânî de nakletmiştir.⁹² İbn İshâk'a (ö. 151/768) göre ilk iman edenler sırasıyla Hz. Hatice, Hz. Ali, Zeyd b. Hârise ve Hz. Ebû Bekir'dir. Hz. Ebû Bekir, Allah'a çağrıda bulunarak islâmiyeti açıkça ilan etmiştir. Zübeyr b. el-Avvâm, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahman b. Avf da onun çağrısıyla müslüman olmuştur. Böylelikle bu sekiz kişi islâmın kabulünde öne geçmişlerdir.⁹³ İbn Abdilber, Hz. Hatice'nin iman eden ilk kişi olduğuna ve sonra da Hz. Ali'nin iman ettiğine ilişkin ittifak olduğunu belirtir. Ona göre doğru olan Hz. Ebû Bekir'in islâmiyeti kabul ederek açıklayan ilk kişi oluşudur.⁹⁴ Öte taraftan bu hususta Hâlid b. Saîd b. el-Âs, Habbâb b. el-Eret, Ebû Kerib b. Es'ad el-Himyârî, Abdurrahman b. Avf ve Varaka b. Nevfel gibi farklı isimler de sunulmuştur.⁹⁵

İbn Mâce, bu hususta İbn Mes'ûd'dan naklettiği bir rivayette müslüman olduğunu ilk açıklayan yedi kişinin ismini zikreder. Bunların başında Hz. Peygamber daha sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ammar,

⁹¹ Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrût: el-Meclisü'l-ilmî), 11/227.

⁹² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-badîs*, 299-300; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 93-94; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 265-269; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 689.

⁹³ Muhammed İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2004), 183-184.

⁹⁴ Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726 [?]) Hz. Ali'nin müslümanlığını Ebû Tâlib'ten gizlediğini, Hz. Ebû Bekir'in ise açıkladığını, bundan dolayı da bu konunun insanlar için karışıklık oluşturduğunu rivayet etmiştir. İbn Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru'l-cil, 1992), 3/1092.

⁹⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-Mesudî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, thk. Abdullah İsmâil es-Sâvî (Kâhîre: Dâru's-sâvî), 199; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve* (Beyrût, 1406/1986), 204-206; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 265-269; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 690-691. Kaynakların farklı isimler vermesinden dolayı arabulucu bir görüş benimsenmiştir. Buna göre hürler arasında ilk müslüman olan kişi Hz. Ebû Bekir, çocuklardan Hz. Ali, kadınlardan Hz. Hatice, azatlı kölelerden Zeyd'dir. İhtiyatlı olmak adına bu kanaati İbnü's-Salâh dile getirir ancak temelde bu görüş Ebû Hanîfe'ye dayanır. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-badîs*, 299-300; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 93-94; İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-badîs*, 281-282; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/691.

annesi Sümeyye, Suheyb, Bilâl-i Habeşî ve Mikdâd b. el-Esved gelir. Rivayetin devamında Allah'ın Hz. Peygamber'i amcası Ebû Tâlib ile Hz. Ebû Bekir'i kavminin nüfuzu ile koruduğu belirtilir. Ancak diğer müslümanların ise işkencelere maruz kaldığı detaylı olarak anlatılır.⁹⁶ Rivayette üç husus öne çıkar. Birincisi başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere ismi geçen kişiler islâmiyeti kabul eden ilk müslümanlardır. İkincisi bunlar islâmiyeti kabul etmekle kalmayıp bu durumlarını insanlara açıklamışlardır. Üçüncüsü sahip oldukları konumlara göre bir muamele görmüşlerdir. İbn Mâce'nin ilk müslümanların kimler olduğuna ilişkin sadece bu rivayetle yetinmesi kanaatinin bu yönde olduğunu güçlendirmektedir. Bu rivayetten hareketle İbn Mâce'nin Hz. Ebû Bekir'i ilk müslüman sahâbî olarak benimsediğini söyleyebiliriz.

3.6.3. En Faziletli Sahâbîler

Muhaddisler ilk dört halifeyi rivayetlerden hareketle fazilet bakımından diğer sahâbîlerden öncelemişlerdir. Bu konuda verilen malumatlarda bu husus açıkça görülür. Ancak halifelerin kendi içindeki sıralamasında farklı görüşler söz konusudur. Mutlak olarak sahâbenin en faziletlisi ehli sünnetin icmâsına göre Hz. Ebû Bekir sonra ise Hz. Ömer'dir. Bunu dile getirenlerden biri Kurtubî (ö. 656/1258)'dir. Yine İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) bu konuda sahâbe ve tâbiînin icmâsının olduğuna ilişkin bir nakil vardır.⁹⁷ Ancak bundan farklı nakiller de mevcuttur. Mesela Mâzerî (ö. 536/1141), ehli sünnetin Hz. Ebû Bekir'i, Şîa'nın Hz. Ali'yi, Râvendîyye'nin Abbâs'ı faziletli olarak gördüğünü aktarır.⁹⁸ Hattâbî (ö. 388/998) bazı hocalarının 'Hz. Ebû Bekir daha hayırlıdır, Hz. Ali ise daha faziletlidir' kanaatinde olduğu bilgisini verir.⁹⁹ Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ise İbn Abdilber ve bir grup kişiye nispetle Hz. Peygamber daha hayatta iken vefat edenlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra vefat edenlerden daha faziletli olduğu görüşüne sahip

⁹⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/105.

⁹⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min telbâsi kitâbi Müslim*, thk. Muhyiddin Dîb Müstü, vd., (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996), 6/238; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*, thk. Ebû Abdullâh Ahmed b. İbrâhîm (Riyâd: Dâru'l-fazîle, 1999/1420), 469; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 682.

⁹⁸ Ebû Abdillâh el-Mâzerî, *el-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, thk. Muhammed eş-Şâzelî Neyfer (Tûnus: Beytül-hikme, 1991), 239; Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Sahîbu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî* (Mısır: el-Matba'atü'l-mısriyye, 1347/1929), 15/148.

⁹⁹ Hattâbî, *Me'dlimü's-sünen*, 4/303.

olduğunu aktarır.¹⁰⁰ Dolayısıyla bir isim üzerinde tam anlamıyla mutabakat sağlandığını söylemek çok güçtür.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra sırasıyla Hz. Osman ve Hz. Ali'nin faziletli olduğu söylenmiştir. İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi hadis ehli ve fakihlerin tamamı, Eş'arî (ö. 324/935-36), Bâkılânî (ö. 403/1013) ve kelâmcıların çoğunun görüşü bu yöndedir. Buna delil olarak İbn Ömer'in şu sözü verilir: "Hz. Peygamber zamanında Ebû Bekir sonra Ömer sonra da Osman'ı hiç kimseyle denk görmedik."¹⁰¹ Ancak bu rivayetteki malumatlar herkes tarafından kabul görmemiştir. Hattâbî'nin nakline göre Kûfe'deki ehli hadis mensupları Hz. Ali'yi, Hz. Osman'a takdim etmişlerdir.¹⁰² Bu itibarla kişilere göre değişen bir fazilet sıralaması söz konusudur. Sınıfsal olarak da bir fazilet sıralaması yapılmıştır. Bu bağlamda en faziletli olan sahâbiler Aşere-i mübeşşere sonra sırasıyla Bedir, Uhud ve Ridvân Bi'atına katılanlardır.¹⁰³

İbn Mâce, alimlerin tartıştığı fazilet sıralamasını hem bireysel hem de sınıfsal odaklı ifade eder. Bireysel olarak listenin başına Hz. Ebû Bekir'i yerleştirir. Hz. Peygamber'in onu kendine dost edindiği ve onun malından istifade ettiği kadar hiçbir maldan istifade etmediğini belirten sözlerini

¹⁰⁰ İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acı (Beyrût: Dâru Kuteybe, 1414), 14/236; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâ'îl (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 7/382. Nevevi bu görüşe katılmaz. Geniş bk. Nevevî, *Sabîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, 15/148.

¹⁰¹ Bunu Buhârî ve açık bir ifadeyle Taberânî rivayet etmiştir. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 299; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 93; İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*, 279-280; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/683

¹⁰² Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 4/302.

¹⁰³ İbn Huzeyme'nin bu görüşü benimsediği söylenir. Süfyân es-Sevrî'den de bu görüş nakledilmiş ancak onun son kanaatinin ilk görüş olduğu ifade edilmiştir. Mâzerî, İmam Mâlik'in iki görüş arasında tevakkuf ettiğinden de söz eder. Kâdî İyâz ise İmam Mâlik'in tevakkuf görüşünü bırakıp Hz. Osman'ın faziletli olduğu görüşüne meylettiğini nakleder. Ebû Mansûr el-Bağdâdî bu hususta şöyle söylemiştir: "Ashâbımız, en faziletli kimselerin dört halife sonra Aşere-i mübeşşere'den geriye kalan altı kişi olduğu konusunda ittifak halindedir ki onlar da Sa'd b. Ebû Vakekâs, Saïd b. Zeyd, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, Abdurrahman b. Araf, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâb'tır." Geniş bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 299; Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 93; İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs* 279-280; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/683-684; İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*, (Kâhire: Mektebetüs's-sekâfiye, 2009/1430), 330-331; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (İstanbul: Matbaatu'd-devle, 1346/1928), 304.

nakleder. Hz. Peygamber'den Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in "*Nebîler ve resûllerin dışında önceki ve sonraki cennetliklerin tümünün efendileridir*" şeklinde birbirine yakın pek çok rivayet verir.¹⁰⁴ Bu rivayetlerle İbn Mâce bir sonraki başlıkta fazilet bakımından gelecek olan kişinin Hz. Ömer olacağına işaret eder. Nitekim o, Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer'i ikinci sırada zikreder. Bu başlık altında zikrettiği rivayetlerde İbn Mâce, Hz. Ömer'i, Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmuş, adil, Hz. Ebû Bekir'den sonra en hayırlı kişi olarak takdim eder. Yine Hakk'ın; mûsâfaha ettiği, selam verdiği ve elinden tutup cennete koyduğu ilk kişi olduğuna ilişkin bir rivayet verir.¹⁰⁵ İbn Mâce'nin ilk olarak Hz. Ebû Bekir'i sonra da Hz. Ömer'i faziletli olarak sıralaması ehli sünnetin kanaatinde olduğunu açıkça göstermektedir. Hz. Ömer'den sonra gelen üçüncü isim Hz. Osman olmuştur. İbn Mâce Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in cennetteki arkadaşı oluşuna ve kızları ile evliliğine, fitne ve halifelik görevine ilişkin rivayetler nakleder.¹⁰⁶ Hz. Osman'dan sonra dördüncü sırada Hz. Ali gelir. İbn Mâce Hz. Ali'yi Hz. Peygamber'in sevgisine mazhar olmuş biri olarak gösterir.¹⁰⁷ Sonuç olarak İbn Mâce ilk dört halifeyi diğer sahâbîlerden daha faziletli bulur. Bunlar sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Onun bu kanaati ehli sünnete mensup olan muhaddislerin ekseriyetiyle örtüşür.

İbn Mâce dört halifeden sonra sırasıyla Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Aşere-i mübeşşere, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı zikreder. İbn Mâce'nin Aşere-i mübeşşere'nin fazileti bâb başlığı öncesinde zikrettiği bu isimler, Aşere-i mübeşşere'nin fazileti bâb başlığının altındakilerle aynı ancak sıralaması farklıdır. Normalde dört halifeden sonra zikrettiği sahâbîleri o, söz konusu bâb başlığının altında verebilirdi. Ama bunu yapmak yerine, bu sahâbîlere fazilet takdir etmiş ve onları ayrı başlıklarda zikretmiştir. Bu bâb başlıklarından hareketle İbn Mâce'ye göre ilk dört halife sonra Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Ebî Vakkâs sahâbîlerin en faziletlieleridir bunlar aynı zamanda cennetle müjdelenenlerdir.¹⁰⁸ Aşere-i mübeşşere'nin fazileti bâb başlığı altında dokuz isim zikreden İbn Mâce bazı kaynaklarda Aşere-i mübeşşere

¹⁰⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/70-75.

¹⁰⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/76-79.

¹⁰⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/79-82.

¹⁰⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/83-88.

¹⁰⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/89-94.

olduğu tartışmalı olan Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı bu bâbta zikretmez. Bir sonraki bâbta tek olarak zikreder ama verdiği rivayetlerde İbn Mâce onun bu yönüne yine değinmez aksine emin özelliğine vurgu yapar.¹⁰⁹ Bu durum İbn Mâce'nin onu Aşere-i mübeşşere'den biri olarak konumlandırmadığını ve Aşere-i mübeşşere'nin kavramsal olarak net olmadığını açıkça gösterir. Çünkü rivayette on sahâbî yerine dokuz sahâbî mevcuttur. Bunların bazılarında ihtilaf vardır. İbn Mâce Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan sonra Abdullah b. Mes'ûd, Abbâs b. Abdülmuttâlîb, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, Ammâr b. Yâsir, Selmân, Ebû Zer, Mikdâd, Bilâl-i Habeşî, Habbâb, Ebû Zer, Sa'd b. Muâz, Cerir b. Abdillâh el-Becelî, Bedîr Ehli, Ensâr-ı kirâm ve son olarak Abdullah b. Abbâs'ı müstakil bâb başlıklarında ifade eder.¹¹⁰ O, bu sahâbîlerin bazen toplu bazen şahıs odaklı bazı özelliklerini/faziletlerini öne çıkarmıştır. Sahâbîleri toplu olarak öne çıkardığı rivayetlerin birinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "... Eğer insanlar bir vadi veya dağ yoluna yönelse Ensâr da bir vadi yoluna yönelmiş olsa muhakkak ki ben Ensâr'ın yöneldiği vadi yolunu tutardım. Şayet hicret olmasaydı mutlaka Ensâr'dan bir kişi olurum."¹¹¹ Bireysel olarak ise Hz. Peygamber'den "Ümmetimin ümmetime karşı en merhametlisi Ebû Bekîr, Allah'ın dini konusunda en gayretli olanı Ömer, hayâ bakımından en samimisi Osman, en isabetli hüküm vereni Ali b. Ebî Tâlib, Kur'an okuyuşu bakımından en üstünü Übey b. Kâ'b, harâm ve helâli en iyi bileni Muâz b. Cebel, ferâizi en iyi bileni Zeyd b. Sâbit'tir. Dikkat! Şüphesiz her ümmetin bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır"¹¹² şeklinde bir rivayet aktarmıştır. En nihayetinde bireysel itibarıyla İbn Mâce'ye göre sahâbîlerin en faziletlieleri Hz. Ebû Bekîr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Zümre olarak Aşere-i mübeşşere, Bedîr ve Ensâr ehlidir. Onun bireysel fazilet sıralaması usûl eserlerinde ifade edilenlerle örtüşür. Zümresel tasnif sıralaması ise Aşere-i mübeşşere hariç kendisine özgüdür.

Sonuç

Çok sayıda basım evi tarafından yayımlanan İbn Mâce'nin mukaddimesinin giriş başlığı tüm baskılarda aynı değildir. Bazı baskılarda besmele ve Ebvâbu's-sünne, Kitâbu's-sünne, Kitâbu'l-ittiba'i Sünneti Resûlillah, Kitâbu'l-mukaddime ibarelerinden biri bazısında besmele ve mukaddime, bazısında ise besmeleyle birlikte bir veya iki kelimelelik ya da

¹⁰⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/94-96.

¹¹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/97-114.

¹¹¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/113.

¹¹² İbn Mâce, *es-Sünen*, 1/107.

cümlelik dua ifadeleri mevcuttur. Ebvâbu's-sünne veya Kitâbu's-sünne başlığı olanlarda Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eyrâf* isimli eserine atıf yapılır. Elde edilen bilgilerden hareketle esere mukaddime başlığını verenin müellif olmadığı sonucuna varılmıştır.

Muhteva bakımından mukaddime ale'l-ebvâb türü eserlerde yer verilen Kitâbu'l-imân, Kitâbu'l-kader, Kitâbu's-sünne, Kitâbu'l-menâkıbî's-sahâbe ve Kitâbu'l-ilm olmak üzere beş bölümle ilişkilidir. Bu muhtevasıyla mukaddime, kavramsal anlamda mukaddimetü'l-kitâb ve mukaddimetü'l-ilm olma özelliğini taşımamaktadır.

Mukaddimedede hadis kavramları, hadis rivayetinde ihtiyat, uydurma hadis, râvînin âdâbı, muhaddisin âdâbı ve sahâbe bilgisi olmak üzere hadis ilmine/usûlüne dair rivayetler tespit edilmiş ve bu rivayetlerden birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçları maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Sünnet İbn Mâce'nin ifadelerinde pek çok anlama tekabül eder. Özel manada Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları anlamına gelir ki buna ittiba zorunludur. Genel anlamda ise Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarıyla birlikte Râşid halifelerin uygulamalarına, sünnet-i hasene ve sünnet-i seyyie kavramlarına karşılık gelir.
2. Hadis, geniş anlamda ilim, özel anlamda Hz. Peygamber'in sözü anlamına gelir.
3. İlim kavramı genel anlamda dinî ilim demektir. İslâm geleneğinde teşekkül eden tüm ilimleri kapsar. Özel manada ise hadis anlamındadır ki bu durumda hadis, ilimle/bilgiyle eşdeğerdir.
4. Hadis rivayeti ağır bir sorumluluk gerektirir. Bu sorumluluk beraberinde hadis rivayetinde ihtiyatlı olmayı getirir. Kişi bunun bilincinde olarak rivayet etmelidir. Aksi takdirde hadise hadis olmayan bir şeyin karışma ihtimali söz konusudur.
5. Aktarılan sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını bilen bir kişinin bilerek bu sözü ona isnât etmesiyle, hatayla Hz. Peygamber'e ait olmayan bir sözü nakletmesi arasında fark vardır. Birincisi yalancılıktır ve büyük günahdır. Diğeri ise bir hatadır.
6. Âdâb bakımından râvî/ilim talebesi ve muhaddis/ilim sahibi arasında ayırım vardır. Râvî cahillerle çekişmek, mücadele ve münakaşa etmek veya bir başkasının ilgisini çekmek, bir menfaat

elde etmek gibi ilmi, dünnevî amaçlara alet etmemelidir. Aksine niyetini tashih etmeli ve talebinde samimi olmalıdır. Bütün çabasını Allah rızasını elde etmeye harcamalı ve tahammül ettiği hadislerle amel etmelidir. Muhaddis, ilmin ahlakına uygun davranan ve gereğiyle amel eden, edep sınırlarını aşmayan, saygınlığı azaltan ve kişiliği zedeleyen davranışlardan kaçınan, ilme teşvik eden, ilim talep edenlere değer veren ve ilmin gerçek taşıyıcılarına nakletme görevini üstlenen biri olmalıdır. Aksi takdirde ilmin izzetini/onurunu küçük düşürmüş olur.

7. Sahâbe ile ilgili bilgiler konusunda üç husus öne çıkar. Birincisi temyiz vasfına sahip olmasa da Hz. Peygamber'i gören bir müslüman, sahâbî kapsamına girer. İkincisi bireysel olarak sahâbîlerin en faziletlieleri Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali sınıfsal olarak ise Aşere-i mübeşşere, Bedîr ve Ensâr ehlidir. Üçüncüsü Müslümanlığı ilk kabul eden sahâbî, Hz. Ebû Bekir'dir.

KAYNAKÇA

- A. al-Azmeh. "Muqaddima". *Encyclopedia of Arabic Literature*. nşr. J. S. Meisami, P. Starkey. London: 1998.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*. Beyrût: Müessesetü'r-risâle.
- Ahmednagarî, Abdünnebî b. Abdürresûl. *Düstürü'l-ulemâ*. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1421/2000.
- Ali Kâşifü'l-gitâ'. *Nakdü'l-arâi'l-mantık ve ballu müşkilât*. Beyrût: Müessesetü'n-numân, t.y.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. Kâhire: Mektebetü's-selefiyye.
- Askalânî, İbn Hacer. *Şerhu Nubbeti'l-fiker*. thk. Nûreddin Itr. Pakistan: Mektebetü'l-büşrâ, 1432/2011.
- Askalânî, İbn Hacer. *Tebzîbü't-Tebzîb*. Kâhire: Dâru'l-kitâbu'l-islâmî, 1414/1993.
- Bağcı, H. Musa. "İbn Mace'nin es-Sunen Adlı Eserinin Mukaddime'sinin Tahlili". e-*Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/3 (2010), 16-44.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. Ankara: Bilay Yay., 2018.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Matbaatu'd-devle, 1346/1928.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd et-Tahhân. Riyâd: Mektebetü'l-maârif, 1403/1983.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Haydarabad: Dâiretü'l-maârifil-osmânîyye.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *İktizâu'l-ilm el-'amel*. thk. M. Nâsırüddin el-Elbânî. Beyrût: el-Mektebetü'l-islâmî, 1404.
- Bağdâdî, el-Hatîb. *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. nşr. Mehmed Saîd Hatîboğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Yay., 1972.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd*. thk. Ebû Abdullâh Ahmed b. İbrâhîm. Riyâd: Dâru'l-fazîle, 1999/1420.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve*. thk. Abdülmu'tü Kal'acî. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1408/1988.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. thk. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. Kâhire: Dâru'l-vâî, 1412.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye Istilâhiye ve Istilâbatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yay.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sabîh*. thk. M. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrût: Dâru tavki'n-necât, 1422.
- Bulut, Ali. *Erken Dönem Tefsir Mukaddimelerinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Câhiz, Ebû Osmân. *Resâilü'l-Câhiz*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetü'l-hâncî, 1384.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sıhâb*, thk. A. Abdülgafûr Attâr. Beyrût: Dâru'l-ilm li'l-melâyin, 1990.
- Cürcânî, Muhammed b. Alî. *et-Ta'rifat*. thk. İbrahim el-Ebyârî. b.y.: Dâru'r-reyyân.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Kitâbu'l-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*. Kâhire: Mektebetüs's-sekâfiye, 2009/1430.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. Beyrût: Dâru ihyâ't-türâsi'l-arabî.
- Çubukçu, İsa. *İslam Mezhepleri Tarihi Açısından İbn Mâce'nin Mukaddime'si*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *el-Müsned*. Kâhire: Dâru't-te'sîl, 1436/2015.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevvâz Ahmed Zemerlî, Hâlid es-Sebi' el-Alemî. Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1987.
- Dozy, Reinhart. *Tekmiletü'l-meâcimi'l-arabîyye*. trc. Muhammed Selîm en-Nuaymî. Bağdâd: Dâru's-şuûni's-sekâfiyyeti'l-âimme, 1997.
- Durmuş, İsmail. "Mukaddime". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/115-117. İstanbul: TDV Yay., 2006.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Mevzû' Hadisler*. çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: İnsan Yay., 2015.

- Ebû'l-Kâsım Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Kâhire, Mektebetü İbn Teymiyye.
- Enes, Mâlik b. *el-Muwatta'*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1406/1985.
- Erhîle, Abbas. "Mukaddimetü'l-kitâb fi'l-lugat ve'l-istilâh". *Mecelletu cûzur* 11/6 (2002), 314-330.
- Erul, Bünyamin. *Sababenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2019.
- Ezherî, Ebû Mansûr. *ez-Zâbir fî garîbi elfâzi's-Şâfiî*. Kuveyt: Vizâratu'l-evkâf, 1399/1979.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr*. thk. Abdülazîm eş-Şinnâvî. Kâhire: Dâru'l-maârif.
- Ğavrî, Abdülmâcid. *el-Hadîsü'l-mevzû' esbâbu ibtilâkibî ve hutûratü intişâribî*. Dirâsâtü'l-hâdis, 2017.
- Hârizmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf. *Mefâtihu'l-'ulûm*. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Hattâbî, Ebû Süleymân. *Garîbü'l-badîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhim el-Azbâvî. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1402/1982.
- Hattâbî, Ebû Süleymân. *Garîbü'l-badîs*. thk. Abdülkerîm İbrâhim el-Azbâvî. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1402/1982.
- Hattâbî, Ebû Süleymân. *Me'âlimü's-sünen*. nşr. M. Râğib et-Tabbâh. Haleb: el-Matbaatü'l-ilmîyye, 1351/1932.
- Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn. *et-Takyîd ve'l-îzâh*. Beyrût: Dâru'l-hadîs, 1405/1984.
- İbn Abdilber. *Câmi'u beyâni'l-'ilm*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-cevzî, 1414/1994.
- İbn Abdilber. *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrût: Dâru'l-cîl, 1992.
- İbn Abdilber. *et-Tembîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-'Allevî, M. Abdulkebir el-Bekrî. Mağrib: Vizâratü'l-evkâf, 1387/1967.
- İbn Abdülber. *el-İstizkâr*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'aci. Beyrût: Dâru Kuteybe, 1414.

- İbn Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Dâru'l-fıkr, 1399/1979.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân*. thk. İhsan Abbas. Beyrût: Dâru Sâdır, 2009.
- İbn Hibbân. *es-Sikât*. Dâiratü'l-meârifî'l-osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân. *Kitâbu'l-mecrûbîn mine'l-muhaddisîn*. thk. M. 'Abdülmeccid es-Silefî. Riyâd: Dâru's-sâmi'î, 1420/2000.
- İbn Hibbân. *Sahibu İbn Hibbân*. thk. Mehmed Ali Sönmez, Halis Aydemir. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- İbn İshâk, Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el-Mezidî. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2004.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrût: Dâru'l-maârif, 1412/1991.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *İbtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, thk. Mâhir Yasîn el-Fahl. Riyâd: Dâru'l-meymân, 1434/2013.
- İbn Mâkûlâ. *el-İkmâl*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-islâmiyye, 1383/ 1963.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*. Beyrût: Dâru Sadır.
- İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2000/1421.
- İbnu's-Salâh. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nureddin Itr. Beyrût: Dâru'l-fıkr.
- İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-islâmiyye, 1408.
- İsfahânî, Hamza. *Sevâ'irü'l-emsâl 'alâ ef'al*. thk. Fehmî Saîd. Beyrût: 'Âlemü'l-kütüb, 1409/1988.
- İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer. *Febresetu İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Tûnus: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 2009.
- İyâz, Kâdî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyidi's-semâ'*. Kâhire: Dâru't-türâs, 1389/1970.
- İyâz, Kâdî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâ'îl. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1419/199.
- Kâbisî, Ebü'l-Hasen. *Mubtasaru Muwatta'î Mâlik b. Enes*. thk. Ali İbrâhim Mustafa. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1971.

- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2010.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-ẓunûn*. Beyrût: Dâru İhyai't-türâsi'l-arabî.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *es-Sünen*. thk. Merkezu'l-buhûs. Darû't-tâsil, 1435/2014.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvût, vd. Beyrût: Müessesetü'r-risâle.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-fikr, 1424/2003.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. Kâhire Dâru İhyâ'il-Kütübî'l-Arabiye, 1373/1953.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. Riyâd, Dâru's-selâm, 1999.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Râid b. Sabrî b. Ebî Alfe. Riyâd: Dâru'l-Hadâra, 1436/2010.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. Riyâd: Beytu'l-efkâr.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. Riyâd: Mektebetu'l-maârif.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Halîl Memûn Şeyhâ. Beyrût: Dâru'l-marife.
- Kazvîni, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Ammâr Tayyâr, vd. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1430/2009.
- Kefevî, Ebû'l-Bekâ. *el-Külliyât*. thk. Adnân Dervîş, Muhammed el-Misrî. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1419/1997.
- Kettânî, Ebû Abdillâh. *er-Risâletü'l-müstetrafe*. Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1414/1993.
- Kurtubî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim. *el-Müfhim limâ eşkele min telhâsi kitâbi Müslim*. thk. Muhyiddin Dîb Müstü, vd. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.
- Mâverdí, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *A'lâmü'n-nübüvve*. Beyrût, 1406/1986.

- Mâzerî, Ebû Abdillâh. *el-Mu'lim bi-fevâ'idî Müslim*. thk. Muhammed eş-Şâzelî Neyfer. Tûnus: Beytü'l-hikme, 1991.
- Mesudî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn. *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*. thk. Abdullah İsmâil es-Sâvî. Kâhire: Dâru's-sâvî.
- Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Beyrût: et-Türâsu'l-Arabî, 1421/2000.
- Mutarrizî, Ebû'l-Feth el-Mutarrizî. *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*. thk. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr. Haleb: Mektebetu Üsâme b. Zeyd, 1399/1979.
- Münâvî, Abdürraûf b. *et-Tevkîf 'alâ mühimmâtî't-te'ârîf*. Kâhire: 'Âlemu'l-kütüb, 1410/1990.
- Müslim b. el-Haccâc. *Sabîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâ'l-kütübî'l-arabîyye, 1412/1991.
- Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi' u's-sabîh*. Türkiye: Dâru't-tibâ'atî'l-âmire.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Mubît Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2013.
- Nâcî, Muallim. *Lugat-ı Nâcî*. İstanbul: Asır matbaası, 1322.
- Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *el-Fibrîst*. thk. Rıza Teceddüd. b.y.: ts.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *et-Takrîb ve't-teysîr*. thk. Muhammed Osmân el-Huşî. Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1405/1985.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref. *Sabîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. Mısır: el-Matba'atü'l-mısriyye, 1347/1929.
- Nu'mânî, M. Abdürreşîd. *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbühû es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1419.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü's-savâbi'l-lügavî*. Kâhire: 'Âlemu'l-kütüb, 2008.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları*. Ankara: Otto Yay., 2015.
- Polat, Selahattin. *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*. Ankara, TDV Yay., 2009.
- Rahîmî, Muhammed Ali Mihrâb Ali. *Mubâdarât fî'l-mantak*. Irâk: el-Furkân, 1429.

- Râmhürmüzî, el-Hasen b. Abdîrrahmân. *el-Mubaddisü'l-fâsıl beynê'r-râvî ve'l-nâ'î*. thk. M. Accâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1404/1984.
- Râzî, İbn Ebî Hâtîm. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1953.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Mubtârü's-Sıbâh*. Mektebetu Lübnân, 1986.
- Sâmî, Şemseddîn. *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Ahmed Cevdet. İstanbul: Dersââdet İkdâm Matbaası, 1317.
- San'ânî, Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A'zamî. Beyrût: el-Meclisü'l-ilmî.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. *Sünenü Ebû Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Kâmil Karabelli. Dâru'r-risâleti'l-'alemiyye, 1430/2009.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Mu'cem makâlid ulûm fî hudûd ve rusûm*. thk. Muhammed İbrâhîm İbâde. Kâhire: Mektebetü'l-'âdâb, 2004.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyâd: Mektebetü'l-kevser, 1415.
- Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbi, 1938.
- Şimşek, Yasin. *İbn Mâce'nin Mukaddime'sindeki Hadisler Işığında Kelâmî Meseleler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali. *Keşşâfî istilâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*. Beyrût: Mektebetu'l-lübnân, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'ü'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrût: Dâru'l-garbi'l-islâmî, 1996.
- Zehebî, Ebû Abdillâh. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût vd. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1403/1983.
- Zehebî, Ebû Abdillâh. *Tezkiretü'l-huffâz*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1377/1958.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım. *el-Fâ'ike fî garîbi'l-hadîs*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Ali Muhammed el-Bicâvî. Kâhire: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1971.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım. *Esâsü'l-Belâga'*. thk. M. Bâsil Uyûnu's-sûd,
Beyrût: Dâru'l-mektebî'l-ilmîyye, 1419/1998.